

UNIVERZITA PARDUBICE

Filosofická fakulta

Gender a romské děti

**Utváření společenských rolí v závislosti na pohlaví
dítěte**

Tereza Cachová

Bakalářská práce

2009

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(PROJEKTU, UMĚLECKÉHO DÍLA, UMĚLECKÉHO VÝKONU)

Jméno a příjmení: **Tereza CACHOVÁ**

Studijní program: **B6703 Sociologie**

Studijní obor: **Sociální antropologie**

Název tématu: **Gender a romské děti – utváření společenských rolí
v závislosti na pohlaví dítěte**

Z á s a d y p r o v y p r a c o v á n í :

Projekt se bude zabývat málo zmapovanou problematikou genderu u romských dětí. Cílem výzkumu bude zmapování procesu utváření a následného uvědomování si vlastního genderu u romských dětí v rozmezí věku od těch nejmenších až po děti prvního stupně základní školní docházky. Zaměřím se především na to, zda – li je rodičovská výchova ovlivňována pohlavím dětí nebo jak se mezi sebou děti navzájem genderově socializují ve věku mladším prostřednictvím her. Cílovou skupinou budou děti z rodin žijících v sociálně vyloučených lokalitách v Chrudimi - tzv. Bronx a ve městě Detva na Slovensku.

Výzkumné otázky:

-Jaké stereotypy se v rodičovské výchově syna či dcery objevují?(Např. matky přistupují k dcerám citlivěji, k synům přísněji).

Jakou úlohu hrají hry (popř. hračky) v genderové socializaci romských dětí?

-Jaké hry (hračky) se objevují u dětí nejvíce?

-Jakou mají genderovou symboliku?

Studentka zpracuje téma dle následující osnovy:

1. Úvod
2. Metodologie
3. Výzkumné otázky
4. Analýza výsledků
5. Závěr

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování bakalářské práce: **tištěná/elektronická**

Seznam odborné literatury:

E. H. Erikson – Dětství a společnost, Argo 2002

I. Nosál – Obrazy dětství v dnešní české společnosti, Barrister & Principal, Brno 2004

A. Oakley – Pohlaví, gender a společnost, Portál, Praha 2000

J. Piaget, B. Inhelderová – Psychologie dítěte, Portál, Praha 1997

C. M. Renzetti, D. J. Curran – Ženy, muži a společnost, Karolinum, Praha 2003

P. Říčan – S Romy žít budeme - jde o to jak: dějiny, současná situace, kořeny problémů, naděje společné budoucnosti, Portál, Praha 1998

V. Smékal – Podpora optimálního rozvoje osobnosti dětí z prostředí minorit: sociální, pedagogické a psychologické aspekty utváření osobnosti romských dětí a dětí z prostředí jiných minorit, Barrister & Principal, Brno 2003

Vedoucí bakalářské práce:

Mgr. Lada Viková
Katedra sociálních věd

Datum zadání bakalářské práce:

30. dubna 2008

Termín odevzdání bakalářské práce:

31. března 2009

prof. PhDr. Petr Vorel, CSc.
děkan

L.S.

PhDr. Lívía Šavelková, Ph.D.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2008

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mi pomáhali s touto prací – mé dík patří Mgr. Ladě Vikové za milé vedení práce, kolegyni Evě Kalhousové za podporu při výzkumu a informátorce M. s celou její rodinou za přátelství a pomoc s výzkumem.

Tereza Cachová

Prohlašuji:

Tuto práci jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

V Chrudimi dne 22. 3. 2009

Tereza Cachová

Abstrakt:

Bakalářská práce *Gender a romské děti – utváření společenských rolí v závislosti na pohlaví dítěte* mapuje gender u romských dětí v rozmezí věku od pěti do jedenácti let. Důležitým aspektem práce je porovnávání genderu u dětí ze sociálně vyloučené lokality ve městě Chrudim v České republice a u dětí ze slovenského města Detva. Současně se práce zabývá vlivem socioekonomického statutu rodiny dítěte na proces utváření jeho vlastního genderu.

Klíčová slova:

Romské děti, gender, společenské role, sociálně vyloučená lokalita, město Chrudim, město Detva

Title:

Gender and Roma children - the formation of social roles in relation to child sex

Abstract:

Bachelor thesis *Gender and Roma children - the formation of social roles in relation to child sex* maps the gender of Roma children in the age range from five to eleven years. An important aspect of work is a comparison of gender in children from socially excluded localities in the town of Chrudim in the Czech Republic, and children from the Slovak town of Detva. At the same time, the work deals with socio-economic impact of the statute of the family formation process of the child to his own gender.

Keywords:

Roma children, gender, social roles, socially excluded locality, city of Chrudim, city of Detva

OBSAH

ÚVOD	10
1. PŘEDSTAVENÍ VÝZKUMU	12
1.1 LOKALITY VÝZKUMU	12
1.2 METODOLOGIE	14
2. GENDER	15
2.1 VYMEZENÍ POJMU GENDER A TERMÍNŮ S NÍM SOUVISEJÍCÍCH	16
2.2 GENDER V ANTROPOLOGII	18
2.3 GENDEROVÁ SOCIALIZACE	20
2.3.1 Genderová socializace a hračky.....	20
2.3.2 Genderová socializace a dětská literatura.....	21
2.3.3 Interakce mezi rodičem a dítětem	22
2.3.4 Genderová socializace a vrstevníci.....	23
2.4 TEORIE ZÍSKÁVÁNÍ GENDERU	24
2.4.1 Teorie sociálního učení.....	25
2.4.2 Psychoanalytické teorie.....	29
2.4.3 Kognitivní teorie	31
3. ROMSKÁ RODINA A ROMSKÉ DĚTSTVÍ.....	33
3.1 „Tradiční“ romská rodina versus asimilovaná (moderní) romská rodina.....	33
3.2 Popis rodiny respondentů v Detvě	35
3.3 Popis rodin v sociálně vyloučené lokalitě Revoluční ulice v Chrudimi	36
4. VÝZKUM.....	39
4.1 Výchova	39
4.2 Oblečení u dětí	40
4.3 Hračky.....	42
4.4 Idoly a vrstevníci.....	43
5. ZÁVĚR	45
SEZNAM LITERATURY	48
Biografie	48
Internetové zdroje.....	49

SEZNAM PŘÍLOH	50
PŘÍLOHY	51

ÚVOD

Téma bakalářské práce *Gender a romské děti – utváření společenských rolí v závislosti na pohlaví dítěte* bylo vybráno s účelem zaměřit se na dosud málo známou oblast genderu. Většina autorů zaměřuje svoji pozornost na projevy genderu u jedinců majoritní středostavovské společnosti. Publikací s tematikou genderu u osob s jiným socioekonomickým statutem či genderem u menšin je omezeně.

Z tohoto důvodu se autorka rozhodla zmapovat otázku genderu u romských dětí v České republice a na Slovensku. Předmětem zájmu autorky byla skutečnost, zda se gender u romských dětí odlišuje od genderu majoritních dětí anebo jsou-li projevy genderu u obou skupin dětí srovnatelné. Práce si též všímá působení romských kulturních kořenů na podobu a utváření genderu: má – li na děti vliv např. „tradiční“ patriarchální ráz výchovy či krátké dětství. Autorka se současně zajímá i o to, zda socioekonomický charakter prostředí, v němž dítě vyrůstá, nějakým způsobem ovlivňuje jeho gender. Z povahy výzkumu se autorka okrajově zabývá romskými specifiky ve výchově dětí a genderovými rolmi mužů a žen v současné romské komunitě v České republice a na Slovensku.

Práce je rozdělena do pěti částí: první část představuje lokality výzkumu, respondenty a metodologii použitou při realizaci výzkumu. Druhá část se věnuje obecnému vysvětlení genderu a všech jeho aspektů. V této kapitole jsou současně představeny základní teorie získávání genderu a čtenář je seznámen s procesem genderové socializace. Pro komplexnost látky o genderu je zde uvedeno téma genderu a dětské literatury a to i přes to, že velká většina romských dětí z řad respondentů dětské knížky nevlastní. Třetí část bakalářské práce obsahuje charakteristiku rodin respondentů a přidává poznatky z praxe (rodičovství v sociálně vyloučených lokalitách). Čtvrtá kapitola představuje a analyzuje získané poznatky. Pátá kapitola shrnuje výzkum a porovnává jej s předpokládanými výsledky.

U cílové skupiny dětí se autorka zaměřovala na vnější projevy genderu – jedná se zejména o oblečení dětí, hry a genderově specifickou preferenci hraček. Dále se autorka zabývala vlivem rodičů a rodičovské výchovy, vlivem vrstevníků a idolů na

formování genderu. Získané poznatky autorka porovnává mezi oběma lokalitami výzkumu.

1. PŘEDSTAVENÍ VÝZKUMU

1.1 LOKALITY VÝZKUMU

Výzkum k bakalářské práci jsem realizovala ve dvou lokalitách: v rámci České republiky se jedná o město Chrudim a sociálně vyloučenou lokalitu Revoluční ulice a v rámci Slovenské republiky jde o město Detva.

Obě výzkumné lokality se vyznačují společnými charakteristikami: v obou případech jsem se pohybovala mezi *slovenskými Romy*, *servika Roma*¹. V České republice tvoří slovenští Romové 65 – 70% z celkové populace Romů v ČR² a do Čech přišli (oni sami nebo jejich předkové) v období po 2. světové válce. Na Slovensku tvoří Romové 1,7%³ populace a žijí zde již několik století usazeným životem. Další společná charakteristika se týká povahy bydliště – Romové žijí v rezidenčních formacích, které jsou označovány jako *romské ulice*, *romské čtvrti*. To znamená, že Romové žijí soustředěně a mimo majoritní obytnou zástavbu⁴. Společným prvkem obou oblastí výzkumu je jejich socioekonomická povaha – jedná se o *sociálně vyloučené lokality*. Sociálně vyloučená lokalita je v této práci definována jako takový prostor, který je obýván členy skupiny považující se za Romy nebo jsou okolím označováni jako Romové. Členové této lokality jsou sociálně vyloučení – mají omezen či zamezen přístup ke zdrojům, pozicím a příležitostem, které umožňují zapojení do aktivit majority (jedná se o aktivity ekonomické, sociální, politické). Sociálně vyloučenou lokalitou může být jednotlivý dům s několika jednotlivci či rodinami, anebo celá městská čtvrť čítající několik stovek obyvatel. Tento prostor je místem, kam jsou vyloučení obyvatelé odkázáni, zároveň je místem, které se na jejich vyloučení podílí. Hranice sociálně vyloučené lokality jsou symbolické (pro danou lokalitu se používá

¹ Název *servika Roma* pochází od romského lingvisty Lva Čerenkova. Ten jím označuje Romy žijící na severním a východním Slovensku. Adjektivum *servika* pochází z maďarštiny a znamená Srbové – před mnoha staletími přišli Romové na Slovensko z oblasti Balkánu. V současné době je název *servika Roma* nahrazován označením slovenští Romové., Člověk v tísni, společnost při ČT, o. p. s. *Interkulturní vzdělávání I. : Příručka nejen pro středoškolské pedagogy*. Buryánek J.. Praha: [s. n.], 2002. 518 s. Dostupný z WWW: <varianty.cz> s. 150

² Člověk v tísni, společnost při ČT, o. p. s. *Interkulturní vzdělávání I. : Příručka nejen pro středoškolské pedagogy*. Buryánek J.. Praha: [s. n.], 2002. 518 s. Dostupný z WWW: <varianty.cz> s. 150

³ <http://cs.wikipedia.org/wiki/Slovensko>

⁴ VYČIHOVÁ, Vlasta, PODUŠKA, Ondřej. *Kálo lán (Černé slovo)* [online]. 2004 [cit. 2009-03-14]. Dostupný z WWW: <<http://www.jedensvetnaskolach.cz/index2.php?id=76>>.

negativní označení, např. u chrudimské Revoluční ulice je to název „Bronx“) nebo fyzické (daný prostor je jakkoliv oddělen od ostatní obytné zástavby - např. železnicí, vodním tokem, průmyslovou zónou...)⁵.

Lokalita nazývaná **Revoluční ulice** (mezi majoritou známá pod názvem „Bronx“) se nachází pod autobusovým a vlakovým nádražím. Ve skutečnosti v sobě zahrnuje tři ulice: ulici Rooseveltovu, Revoluční a Přemysla Otakara. Revoluční ulice je v Chrudimi vnímána jako „problémové místo“ – původně byla tato oblast výstavní čtvrtí města, od roku 1989 začala ale radnice poskytovat zdejší byty „sociálně nepřizpůsobivým“ a neplatičům. Velká část obyvatel Revoluční ulice je romského původu a většina rodin zde je klasifikována jako „sociálně slabá“. Jedním z hlavních problémů lokality je nezaměstnanost a „práce na černo“. Z povahy této oblasti, umístila radnice města do jednoho z domů nízkoprahový klub Kopretina, který nabízí místním dětem pomoc při řešení problémů a účelné trávení volného času⁶.

Romové se v Chrudimi nesoustřeďují pouze ve výše zmíněné lokalitě - někteří žijí na ubytovně v Tovární ulici anebo bydlí mezi majoritním obyvatelstvem. Dříve velmi známé místo, kde se Romové zdržovali, byla lokalita „U kapličky“, v ulici Malecká – jednalo se o dům obývaný členy početné romské rodiny. Zhruba před dvěma lety dům vyhořel (bohužel, neštěstí stálo život malého chlapce) a následně byl dům stržen.

Město **Detva** leží na Slovensku, v banskobystrickém kraji. Je to město známé pořádáním folklorních slavností a udržováním folklorních tradic. Romy v Detvě najdeme ve dvou oblastech: ve Staré Detvě a v Nové Detvě. Ve Staré Detvě žijí Romové v zastrčených uličkách podél hlavní silnice – bydlí tu ve vlastních domcích, většinou jde o domy udržované, zbytek jsou domy již chátrající. V Nové Detvě můžeme Romy hledat na „sídlišti“ - Romové zde žijí ve „vybydlených“ čtyřpatrových domcích. V jednom z domů moje informátorka, paní M., zařizuje mateřské centrum pro romské maminky a vede zde svůj dětský romský pěvecký kroužek.

⁵ Analýza sociálně vyloučených romských lokalit a komunit a absorpční kapacity subjektů působících v této oblasti – souhrnné informace o projektu. *Wwww.mpsv.cz* [online]. 2006. [2009-03-09]. Dostupné z <<http://www.mpsv.cz/files/clanky/3048/060906b.pdf>>

⁶ *Chrudimský "Bronx", to je pro mnohé Revoluční ulice* [online]. 2008. 2005 [cit. 2009-03-15]. Dostupný z WWW: <http://chrudimsky.denik.cz/zpravy_region/revolucni20080219.html>.

1.2 METODOLOGIE

Terénní výzkum na Detvě jsem prováděla dva roky po sobě. Poprvé jsem ve zdejší romské komunitě realizovala výzkum na téma genderových rozdílů mezi muži a ženami v současné romské společnosti v okolí Detvy. Jednou z mých prvních informátorek byla paní M., u jejíž rodiny jsem strávila podstatnou část výzkumu. Minulý rok jsem prováděla terénní výzkum k bakalářské práci právě v této rodině, kde jsem se zaměřovala na rodičovskou výchovu (a vše, co s ní souvisí) z hlediska genderu, pozorovala jsem interakce dětí mezi sebou a celkové rodinné prostředí. Oba terénní výzkumy probíhaly téměř ve stejném časovém období (letní měsíce). V rodině informátorky M. jsem uplatňovala *zúčastněné pozorování* – pomáhala jsem s obstaráváním domácnosti (nákupy, pomoc při vaření) a s péčí o děti (zejména hraní si s nimi), absolvovala jsem návštěvy u příbuzných a známých, doprovázela informátorku při vyřizování pracovních povinností... současně jsem pořizovala fotografické snímky a videonahrávky.

Pokaždé mě překvapila ochota a milé vystupování u každého Roma a každé Romky, které jsem navštívila. Ne každý potenciální respondent byl nadšen přítomností neromské studentky. Jednou jsem doprovázela kolegyni za jejími romskými respondenty, a čekalo nás překvapení. Vypravily jsme se bez informátorky paní M. do vesnice Viglaš a obcházely Romy, které jsme s informátorkou již dříve navštívily – u každého z oslovených respondentů se nám dostalo odmítavého postoje či nechutě poskytovat nám informace. Podobná situace se odehrávala v místě bydliště informátorky M. – její sousedé mě a kolegyni často pozorovali schováni za záclonami a tvářili se zaskočeně, když jsme je pozdravily. Chodili za informátorkou M. a byli překvapeni, že u ní bydlíme, společně se s její rodinou stravujeme a hrajeme si s jejími vnoučaty. Padl zde i ostřejší názor, jestli rodině dané informátorky nevadí, že se na ně jezdíme dívat jako na opice do zoologické zahrady.

Ve druhé výzkumné lokalitě, v chrudimské Revoluční ulici, realizuji výzkum také metodou *zúčastněného pozorování* - již druhým rokem funguji jako dobrovolnice v nízkoprahovém klubu Kopretina, který sídlí v jednom ze zdejších domů. NZDM Kopretina je provozována chrudimskou organizací Šance pro Tebe. Klub je určen všem dětem (nejenom romským dětem) v rozmezí věku 5 až 11 let. Cílovou skupinou klientů jsou zdejší děti ohrožené sociální inkluzí, výchovnými a vzdělávacími problémy. Kopretina nabízí

těmto dětem alternativní využití jejich volného času, nabízíme doučování a různé další činnosti, např. výlety a pobyty. Klientům není známo, že zde realizuji výzkum. Děti pozorují pouze v době provozování klubu, při hrách, výtvarné dílně a při psaní úkolů.

2. GENDER

Když jsem byla malá, zhruba ve věku deseti let, zavedli rodiče ve fungování naší domácnosti nový prvek – já a bratr jsme se měli začít věnovat plnění domácích prací, což znamenalo, že bychom po obědě či večeři umyli nádobí, vynesli odpadky a jednou za čas si sami uklidili dětské pokoje. Těmto činnostem jsem se věnovala spíše já – ne však ze skromného důvodu vypomoci mamince či jiných pohnutek. Nýbrž proto, že mladší bratr se plnění domácích prací pod různými záminkami vyhýbal a kdykoliv jsem měla umýt nádobí, obracela jsem se k mamince s otázkou, proč zrovna já musím mýt nádobí a ne „Honzák“ (mladší bratr). Maminka vždy odpovídala stručnou větou: „Protože jsi holka“. Toto konstatování ukončilo dohadování o mytí nádobí. Nešlo mi ale do hlavy, proč skutečnost, že jsem „holka“ tolik ovlivňuje to, že byl bratr od mytí nádobí osvobozen a já nikoliv. Problematice genderu a **genderových rolí**⁷ jsem se začala věnovat později a na tajemství, proč byl bratr domácím pracím ušetřen a já ne, jsem postupně začala přicházet.

Za tímto tajemstvím, se skrývá termín **gender**. Slovo gender pochází z anglického „gender“ neboli rod, pohlaví a do českého jazyka se nepřekládá, neboť pro tento výraz neexistuje adekvátní překlad, který by ho zcela vystihl⁸. V češtině jej můžeme vyslovovat jako „gender“ anebo „džendr“.

⁷ Genderová role je „*soubor pravidel (většinou nepsaných a neformálních, určených danou společností), který definuje, jaké chování, myšlení, citění, oblečení či forma partnerských vztahů je vhodná, případně nevhodná pro příslušníky jednoho nebo druhého pohlaví. Péče o děti je všeobecně považována za femininní genderovou roli, přičemž finanční a materiální zabezpečování rodiny je obecně klasifikováno jako maskulinní genderová role. Genderové role jsou přijímány a reprodukovány prostřednictvím socializace*“. Genderově citlivá výchova: Kde začít? : Příručka pro vyučující základních a středních škol, vydaná v rámci projektu Rovné příležitosti v pedagogické praxi. Babanová A., Miškolci J.. Praha: Žába na prameni, o. s., 2007. S. 149. ISBN 978-80-239-8798-0.

⁸ Snad jen slovní spojení „sociální pohlaví“ mu významově odpovídá.

2.1 VYMEZENÍ POJMU GENDER A TERMÍNŮ S NÍM SOUVISEJÍCÍCH

Gender

Gender (neboli již zmiňované sociální pohlaví) „označuje kulturně a historicky proměnlivé charakteristiky a modely přiřazované mužskému nebo ženskému biologickému pohlaví. Soubor mužských (maskulinních) či ženských (femininních) vlastností společnost všeobecně přijímá jako něco »přirozeného« a »neměnného«. Tím se společensky ospravedlňuje jejich přímé či nepřímé vynucování. Žena, která se dostatečně nestará o domácí krb, nebo muž, který dostatečně finančně nezabezpečuje rodinu, nejsou považováni za »plnohodnotné« ženy a muže“⁹.

Pojem gender označuje rozdíly mezi mužem a ženou. Tyto rozdíly vznikají kulturně, historicky a sociálně. Jedná se o určité vlastnosti a způsoby chování připisované určitému pohlaví jako „přirozené“ – např. „přirozenou“ (a tudíž typickou) vlastností ženy v západní společnosti je emocionální založenost, záliba v parádění, poslušnost, přitažlivost, pořádkumilovnost... naopak typickou vlastností muže je agresivnost, dominance, sebevědomí či to, že muži nepláčou a jsou nepořádní.¹⁰ Tyto zjednodušující popisy typického „maskulinního muže“ / „femininní ženy“ se nazývají **genderové stereotypy**.

Genderové stereotypy

Genderové stereotypy jsou psychickým a sociálním mechanismem ovlivňujícím naše názory, chování, postoje... Můžeme je označit „jako zažitá (»tradiční«) formy chování (vzhledu, zaměstnání...), které jsou společensky žádoucí v závislosti na pohlaví a jsou považované za dané a neměnné“¹¹. Genderové stereotypy jsou vnímány bipolárně (žádný „normální muž“ nenesé rysy ženskosti a naopak)¹² a jen velmi obtížně se mění.

⁹ *Genderově citlivá výchova: Kde začít? : Příručka pro vyučující základních a středních škol, vydaná v rámci projektu Rovné příležitosti v pedagogické praxi.* Babanová A., Miškolci J.. Praha: Žába na prameni, o. s., 2007. s. 148. ISBN 978-80-239-8798-0.

¹⁰ KARSTEN, Hartmut. *Ženy - muži*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006 s. 24. ISBN 80-7367-145-X.

¹¹ *Genderově citlivá výchova: Kde začít? : Příručka pro vyučující základních a středních škol, vydaná v rámci projektu Rovné příležitosti v pedagogické praxi.* Babanová A., Miškolci J.. Praha: Žába na prameni, o. s., 2007. s. 55. ISBN 978-80-239-8798-0.

¹² RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. 20 - 21s. ISBN 80-246-0525-2.

Jsou také hlavní příčinou nerovného vztahu mezi pohlavími¹³.

Gender je **sociální konstrukt**, který si jako lidé sami vytváříme¹⁴, který je v čase a místě měnný¹⁵ a který následně reálně ovlivňuje život každého konkrétního jedince – gender formuje naše individuální vlastnosti, ovlivňuje naše názory a postoje do té míry, že se nám jeví jako přirozené k mužskému či ženskému pohlaví. Gender je souborem očekávání, které vyžadujeme od příslušníků konkrétního pohlaví (např. muži vystupují sebevědomě, protože se to od nich očekává). Ženy a muži se podle těchto očekávání chovají a tím je reprodukuje. Např. o chlapcích se říká, že jsou zlobiví a je třeba je v jisté míře tolerovat, až jsou nakonec opravdu zlobivější než dívky¹⁶.

To, zda jsem žena či muž podstatně ovlivňuje můj život – gender ovlivňuje mé životní hodnoty, šance a možnosti, ovlivňuje můj výběr vzdělání (ženy se zaměřují spíše na humanitní obory a muži na technická studia), ztěžuje anebo usnadňuje přístup k povolání (ženy mají většinové zastoupení v sociální sférah, např. jako zdravotní sestry, kdežto muže nalezneme spíše v technických povoláních, např. IT technik), gender má velký vliv i na platové ohodnocení (muži stále vydělávají o 25% více než ženy)¹⁷.

Pohlavně-genderový systém

Rozlišování podle pohlaví se odehrává ve všech sférah sociálního života společnosti – každá společnost svým členům předepisuje určité normy chování a vlastnosti, které by jedinec - jako příslušník toho kterého pohlaví – měl nosit. Tato „nařízení“ jsou zakotvena ve společenských institucích – v politickém a vzdělávacím systému, v náboženství, rodinném uspořádání...*“Institucionalizované vzorce genderové*

¹³ *Genderově citlivá výchova: Kde začít? : Příručka pro vyučující základních a středních škol, vydaná v rámci projektu Rovné příležitosti v pedagogické praxi.* Babanová A., Miškolci J.. Praha: Žába na prameni, o. s., 2007. s. 55. ISBN 978-80-239-8798-0.

¹⁴ Důkazem je fakt, že některé typicky ženské vlastnosti v jedné kultuře jsou v kultuře jiné vnímány jako typicky mužské.

¹⁵ Např. na počátku 19. století byla růžová barva připisována chlapcům, protože označovala mužnost a modrá u dívek vyjadřovala jemnost. Dnes je tomu zcela naopak. (RENZETTI, CURRAN, 2005)

¹⁶ *Genderově citlivá výchova: Kde začít? : Příručka pro vyučující základních a středních škol, vydaná v rámci projektu Rovné příležitosti v pedagogické praxi.* Babanová A., Miškolci J.. Praha: Žába na prameni, o. s., 2007. s. 21. ISBN 978-80-239-8798-0.

¹⁷ MARIKOVÁ, H., Gender! Co to znamená?. *Www.socioweb.cz* [online]. 1982 [cit. 2009-01-27]. Dostupný z WWW: < <http://www.socioweb.cz/index.php?disp=temata&shw=225&lst=120>>

diferenciace jsou souhrnně označovány jako **pohlavně-genderový systém** společnosti¹⁸. Pohlavně-genderový systém má v každé kultuře i historické éře jinou podobu¹⁹ a funguje jako systém společenské stratifikace – muži a ženy jsou za své vlastnosti a jednání s nimi spojované, nestejně oceňováni (vlastnosti jednoho pohlaví jsou ceněny výše než vlastnosti pohlaví druhého; v západní společnosti jsou stále více ceněny atributy mužství než vlastnosti spojované s ženským pohlavím). Díky této charakteristice má pohlavně-genderový systém hluboký dopad na životy žen a mužů – přestože ženy jsou již zastoupeny ve všech odvětvích pracovního trhu, stále jsou jejich mzdy u všech typů vykonávané práce podstatně nižší než mzdy mužů vykonávajících týž druh zaměstnání. Ve většině případů ženám náleží ještě starost o domácnost²⁰.

2.2 GENDER V ANTROPOLOGII

Gender byl v antropologii po dlouhou dobu opomíjen, pozornosti se mu dostalo až v sedmdesátých letech 20. století. Absenci tak důležitého pojmu v antropologických výzkumech a monografiích si lze vysvětlit jen tím, že gender je univerzální a přítomný ve všech kulturách světa; genderová identita je nejdůležitějším základem osobní identity²¹. Snad proto jej antropologové považovali za „přirozený“ a snad z tohoto důvodu stál mimo zájem antropologů.

Do sedmdesátých let byla antropologie výhradně androcentrická a ve všech antropologických výzkumech byly ženy odsouvány na „druhou kolej“. Tento přístup nalezneme v mnoha klasických antropologických studiích (např. Malinowski zcela

¹⁸ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 21. ISBN 80-246-0525-2

¹⁹ Nejrozšířenějším pohlavně-genderovým systémem je **patriarchát** – „je to takové uspořádání společnosti, ve kterém mají muži v mocenských pozicích převahu. Označuje také podřízenost žen, dětí a všech těch, kteří nezapadají do tradičního dělení společnosti na muže a ženy“. BABANOVÁ, A., MIŠKOLCI, J (eds.) : *Genderově citlivá výchova: Kde začít?*. 2007, s. 150.

²⁰ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 21. ISBN 80-246-0525-2.

²¹ Genderová identita je „zařazení sebe sama k jednomu nebo druhému genderu. Označuje prožívání a pojmání sama sebe jako muže, nebo jako ženy. Volbu genderové identity formují do velké míry také společenská očekávání a sankce za jejich nedodržování“. Genderová identita odkazuje k sociálním a kulturním rozdílům mezi muži a ženami, tyto rozdíly jsou kulturně a sociálně konstruované a mohou se v čase měnit. *Genderově citlivá výchova: Kde začít? : Příručka pro vyučující základních a středních škol, vydaná v rámci projektu Rovné příležitosti v pedagogické praxi*. Babanová A., Miškolci J.. Praha: Žába na prameni, o. s., 2007. s.148 ISBN 978-80-239-8798-0.

opominul ženské instituce a podíl žen na reprodukci společnosti při svém výzkumu na Trobriandských ostrovech). Antropologický výzkum genderu se v sedmdesátých letech zaměřil na dvě témata vztahující se ke genderu: prvním předmětem výzkumu byl „původní matriarchát“, domněnka z 19. století, kdy se věřilo, že původně společnosti ovládaly ženy. Někteří badatelé se domnívají, že tato představa byla vytvořena muži, díky ní muži ospravedlňovali svoji nadvládu nad ženami. Druhým hlavním tématem výzkumu byla diskuze o západních pojmech jako „diskriminace“ a „moc“ ve vztahu k ženám – spousta antropologů se vyslovovala pro to, že tyto pojmy mohou být etnocentrické a ačkoliv se nám, příslušníkům evropské kultury, může zdát, že ženy v tradičních středovýchodních společnostech jsou diskriminovány a utlačovány, z jejich pohledu může být situace chápána zcela jinak (svoji moc mohou uplatňovat nepřímo).

Nejnovější výzkumy genderu v antropologii se týkají různých aspektů vztahů mezi muži a ženami a také vztahem muže a genderu. I muži, ačkoliv se to většině světa nezdá, jsou stejně jako ženy diskriminováni společnostmi, v níž žijí²². Současné antropologické pojetí genderu se nesnaží odpovědět na to, co gender ve skutečnosti je, ale zabývá se sociální a kulturní konstrukcí genderu²³.

Pojem gender představuje sociální pohlaví každého z nás, jedná se o vlastnosti a chování připisované danou společností jako typické muži či ženě. Tyto „přirozené“ vlastnosti mohou jednotlivou ženu či jednotlivého muže diskriminovat a svazovat ve výběru povolání, v životních rozhodnutích a šancích či v otázkách osobního života. Sociální konstrukce genderu se mění v čase i v místě - a díky tomu je zde místo pro změnu. Důkazem toho, že gender je sociálním konstruktem, je kulturní rozmanitost v chápání a podobě genderu. Některé vlastnosti a schopnosti v západním kontextu vnímané jako typicky mužské, jsou v jiných společnostech spojovány se ženami a naopak (viz. Margaret Mead a její dílo *Pohlaví a temperament ve třech primitivních společnostech*). Každá kultura nahlíží odlišně na genderové rozdíly mezi muži a ženami a ve všech kulturách existují kulturně a společensky institucionalizované rozdíly mezi ženami a muži.

²² Diskriminace mužů v našem kulturním prostředí se týká např. témat svěření dítěte do péče po rozvodu, tradiční představy muže – živitele rodiny, muže jakožto fyzicky zdatnějšího než žena...

²³ *www.portal.cz* [online]. 2005 [cit. 2009-03-09]. Dostupný z WWW: <<http://www.portal.cz/scripts/detail.php?id=26154>>

2.3 GENDEROVÁ SOCIALIZACE

Socializace je procesem, kdy se dítě (ale i dospělý jedinec) stává členem konkrétní skupiny (společnosti) – získává vědomosti o pravidlech zde uznávaných, sankcích za porušování daných pravidel a učí se, jaké praktiky musí vykonávat, aby do společnosti zapadl. Socializace je celoživotním procesem, jehož součástí je i **socializace genderová**, kdy se jedinec stává pro ostatní rozeznatelným jako dívka/žena či chlapec/muž. Genderová socializace se odehrává především v raném dětství jedince. Tento proces genderové socializace má někdy vědomou podobu – tj. probíhá **vědomě** jako *posilování* genderových očekávání *na základě odměn a trestů*. Především chlapci jsou tvrději sankcionováni za chování neodpovídající jejich genderu. (Společnost snáze akceptuje překračování genderových rolí u dívky, „protože taková dívka se v »mužské« roli »neztratí«. Pokud by ale genderové role chtěl překračovat chlapec, bylo by to s velkou pravděpodobností přijímáno s obavami (strach z homosexuality a podobně)“²⁴.

Genderová socializace probíhá i **skrytou formou** – tj. prostřednictvím *jemných signálů* jako je cíleně vybrané dětské oblečení, hry a hračky, knihy, činnosti či zájmy. Děti se také socializují interakcemi mezi sebou – v dětských kolektivech běžně dochází k tomu, že děti odměňují genderově přiměřené chování a naopak vyjadřují nesouhlas s chováním, které neodpovídá genderu dítěte²⁵. Genderová socializace se tak stává jedním z mechanismů, které reprodukuje genderové nerovnosti.

2.3.1 Genderová socializace a hračky

Dětské hračky jsou jedním z nástrojů genderové socializace a děti si skrze ně zkouší role, které budou jednou vykonávat jako dospělí. Typy hraček, které jsou s dětmi daného pohlaví stereotypně spojovány, rozvíjejí v dívkách a chlapcích zcela rozdílné dovednosti a vlastnosti. V holčičím pokoji většinou nalezneme panenky a různé doplňky k nim (kočárky, oblečení...), chybět nesmí panenka Barbie, nápodoby domácích spotřebičů, šminky či výtvarné hračky...Dívčí hračky rozvíjejí v jejich malé majitelce především sklony k pečovatelskému přístupu, atraktivitě, ale i k tvořivosti či manipulaci.

²⁴*Genderově citlivá výchova: Kde začít? : Příručka pro vyučující základních a středních škol, vydaná v rámci projektu Rovné příležitosti v pedagogické praxi. Babanová A., Miškolci J.. Praha: Žába na prameni, o. s., 2007. s. 63. ISBN 978-80-239-8798-0.*

²⁵RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 112. ISBN 80-246-0525-2.

Celkově se vybavení dívčích pokojů točí okolo *domácnosti a mateřství*. Naopak v chlapeckém pokoji najdeme hračky vybízející *k dobrodružství a akci* – kolik pistolí, autíček, vojáčků, stavebnic a hrdinů bojujících proti zlu můžeme vidět při návštěvě chlapeckého pokoje. Hračky pro chlapce podporují takové vlastnosti jako je soutěživost, agresivita, zvědavost, vynalézavost či rozvíjí konstrukční dovednosti²⁶.

Karsten (2006) uvádí, že pohlavně specifické preference hraček, tedy, že dítě si vybírá hračky stereotypně připisované danému pohlaví, se u dětí objevují již ve věku, kdy většina dětí nemá ještě jistotu ohledně svého pohlaví (děti do dvou let nemají konstantní vědomí o svém pohlaví – tedy že pohlaví se v průběhu života nezmění). Karsten z toho usuzuje, že „*pohlavně specifické chování a vědomosti o pohlavní příslušnosti, o vlastnostech patřících k tomu kterému pohlaví a identifikace s nimi jsou vzájemně nezávislé procesy, probíhající v různé době na základě endogenních, vrozených struktur a rozdílných procesů učení*“²⁷. To znamená, že rozdíly mezi chováním dívek a chlapců se vyskytují již tehdy, kdy si děti svoji pohlavní roli ještě neuvědomují a ani nezískali znalosti stereotypů pohlavních rolí a je možné, že tyto preference jsou dány geneticky a na základě sociálního učení.

Renzetti a Curran (2005) k pohlavně specifickým preferencím uvádí jiné možné vysvětlení – „*Výzkumy skutečně potvrzují, že děti upřednostňují genderově stereotypní hračky již ve věku pouhého jednoho roku; k takovým preferencím však mohli právě rodiče přispět výchovou v ještě útlejším věku*“²⁸.

Můžeme tedy v podstatě shrnout, že hračky ve většině případů výrazně podporují genderové stereotypy ve společnosti. Nesou určitá sdělení, která jsou dětem podvědomě předávána. Tato sdělení říkají, že činnosti, kterým se děti mohou věnovat, jsou vymezeny a současně i omezeny jejich pohlavím.

2.3.2 Genderová socializace a dětská literatura

Tradiční dětská literatura zobrazuje muže a ženy silně stereotypním způsobem. Obecně se v dětských knížkách vyskytuje méně ženských postav, a když v knize ženská

²⁶ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 116. ISBN 80-246-0525-2.

²⁷ KARSTEN, Hartmut. *Ženy - muži*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. s. 56. ISBN 80-7367-145-X.

²⁸ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 115. ISBN 80-246-0525-2.

postava vystupuje, je vykreslena jako pasivní společnice či pomocnice. Je bytostí pasivní, bezmocnou či slabou a vždy je v pozici vedlejší role. Vystupuje-li ženská postava v roli princezny, její jedinou „starostí“ je být krásná. Jen velmi malé množství knih zobrazuje dívku jako nezávislou, statečnou a fyzicky zdatnou hrdinku podstupující nebezpečí aniž by musela být zachráněna mužem.

Mužské postavy se v dětských knihách vyskytují obecněji ve větší míře než postavy ženské. Chlapec jakožto hlavní hrdina příběhu je oceňován zejména za svou chytrost a výkony, prožívá dobrodružství, je odvážný a nezávislý.

Objevují-li se v dětských knížkách dospělé postavy, muže zobrazují ve výkonu nejrůznějších prací a ženy při vykonávání povinností v domácnosti. Stejně stereotypní zobrazování dospělých osob nalezneme ve školních učebnicích.

Výzkumy ukazují, že děti vyrůstající v stereotypně genderové výchově, reagují odmítavě na postavy plnící netradiční role a vykonávající činnosti spojované s opačným pohlavím a nedovedou se s nimi ztotožnit. Naopak děti vychovávané nesexistickým a genderově nepolarizujícím způsobem měly nejmenší potíže ztotožnit se s postavami. To znamená, že nestereotypní genderová socializace je možná²⁹.

2.3.3 Interakce mezi rodičem a dítětem

Je dokázáno, že rodiče se chovají ke svým dětem rozdílně podle pohlaví. I ti rodiče, kteří odmítají genderově stereotypní výchovu. Samotná socializace ze strany rodičů začíná již v okamžiku narození, kdy je nově narozené miminko vzhledově hodnoceno. Holčičky jsou posuzovány jako křehké a chlapečci jako velcí, silní. Tyto genderové stereotypy se pak dále promítají do očekávání o chování dítěte. Rodiče většinou tvrdí, že jejich malý syn je mnohem živější a neposednější než holčičky jeho věku. Holčičky naopak hodnotí jako klidné a hodné. Rodiče se svými syny jedná jako by byly fyzicky silnější a odolnější než dcery (hrají s nimi fyzicky náročnější hry), s dcerami se jedná jako by byly citlivější a křehčejší³⁰. Ve skutečnosti jsou holčičky od svého narození mnohem zralejší než

²⁹ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 119. ISBN 80-246-0525-2.

³⁰ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 114. ISBN 80-246-0525-2.

chlapci³¹. Za tímto genderově polarizujícím chováním stojí stereotypní představy o genderových rolích. Renzetti a Curran (2006) uvádí, že v důsledku tohoto se dívkám od rodičů dostává spíše jazykových podnětů a chlapcům podnětům tělesným a motorickým. Díky odlišnému přístupu v zacházení, např. šestileté holčičky užívají větší počet slov vyjadřujících emoce než chlapci téhož věku³².

Rodiče své děti socializují i skrze oblečení – volbou oblečení dávají ostatním lidem na vědomí, jakého pohlaví jejich potomek je. Příkladem je barevné provedení oblečení pro malé děti – v obchodech se obvykle nabízí oblečky pro novorozence v modré variantě pro chlapečky a v růžové pro holčičky. I oblečení pro starší děti se liší barevně a tematicky na dívčí a chlapecké (pro dívky šaty a sukně v pastelových barvách, pro chlapce oblečení v tmavších provedeních s potisky akčních hrdinů).

Děti jsou rodiči směřovány i do „genderově příslušných“ kroužků a zájmů: dívky obvykle navštěvují kurzy baletu, keramiky, malování či hry na hudební nástroj; chlapci jsou naopak vedeni k výběru sportovního kroužku nebo kroužku technického.

Karsten (2006) uvádí, že novější výzkumy dokazují stírání rozdílů v zacházení s chlapci a děvčaty. Přesto se dívkám méně důvěřuje a více se omezuje jejich samostatnost a nezávislost. Chlapci jsou naopak stále vedeni k samostatnosti a neprojevení svých pocitů.

2.3.4 Genderová socializace a vrstevníci

Jak jsem již výše zmínila, děti se vzájemně socializují mezi sebou - a to skrze interakce v každodenním životě a při hře. Někteří autoři (Beverly Fagot) považují vrstevníky stejného pohlaví za nejsilnější socializační faktor.

Kolem druhého až třetího roku života dětí se objevují první pokusy o vnitřní

³¹ Chlapci umírají při potratu a porodu mnohem častěji než dívky. Více chlapců umírá i na následek porodního traumatu, na následky poškození po porodu umírá dokonce o 54% více chlapců než dívek. Během prvního roku života umírá z celkového počtu úmrtí kojenců 54% chlapců. V dalších věkových kategoriích je procento úmrtí mužů daleko větší než procento úmrtí žen. Možným důvodem úmrtí chlapců při porodu je jejich větší váha a větší obvod hlavičky. Důvodem úmrtí mužů je pravděpodobně větší míra rizikového chování a také náchylnost k infekčním onemocněním – to souvisí s odlišnou chromozomální stavbou mužů. Mužský genetický kód tvoří chromozomy XY, ženský genetický kód je tvořen chromozomy XX. Chromozom X přenáší mutantní geny způsobující neschopnost odolat infekcím. Z důvodu nepřítomnosti dalšího chromozomu X, který by mutaci „neutralizoval“ (jako je tomu u žen), jsou muži více náchylní k infekčním onemocněním. OAKLEY, A., *Pohlaví, gender a společnost*. Praha: Portál, 2000. s. 32-36. ISBN 80-7178-403-6

³² RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 112. ISBN 80-246-0525-2.

oddělování dětských skupinek podle pohlaví. Elisabeth Badinterová (2005) diferenciaci dětských kolektivů označuje jako „homosexuální přátelství“ a udává, že se tato objevuje od chvíle, kdy jsou děti schopny zařadit sebe a druhé do správného genderu. U holčiček se tento pohlavně-segregační model chování vyskytuje ve věku druhého roku, u chlapečků je to v době zhruba tří let. Ve věku pěti let se preference kamarádů stejného pohlaví u chlapečků projevuje v mnohem větší míře než u holčiček shodného věku. Tato tendence s postupujícím věkem sílí³³. Renzetti a Curran (2005) uvádí, že někteří autoři se kriticky staví k této tezi a popisují příklady, kdy děti obou pohlaví spolupracují ve smíšených kolektivech. Zároveň však Renzetti a Curran (2005) dále upozorňují, že již malé děti vnímají genderové chování – odměňují genderově přiměřené chování svých vrstevníků a vyjadřují nesouhlas s genderově „nevhodným“ chováním. Děti, které si ke hraní vybírají genderově vhodné hračky, jsou v kolektivu oblíbení a snáze si hledají společníky ke hrám. Podle výzkumů³⁴ jsou chlapci překračující genderové role při hrách mezi vrstevníky neoblíbení.

Ze zjištěných dat tedy vyplývá, že děti nejsou jen pasivními příjemci informací o světě a v tomto konkrétním případě o genderu, ale že se na procesu socializace samy aktivně podílí.

2.4 TEORIE ZÍSKÁVÁNÍ GENDERU

Jak je možné, že děti ve věku pouhých osmnácti měsíců upřednostňují hračky odpovídající genderovým stereotypům? Proč si holčičky hrají s panenkami na maminky? A proč si chlapečci hrají s autíčky na hasiče? Jak to, že již tříleté děti hodnotí určité vlastnosti a chování genderově stereotypním způsobem? A jak je možné, že v předškolním věku mají děti vytvořené rozdílné zájmy, záliby a také chování?

Tato fakta svědčí o tom, že již velmi malé děti jsou vystaveny genderovým signálům. Psychologové se snaží přijít na způsob, jakým se tyto signály k dětem dostávají. Jak se holčička naučí, že určité věci (ženské věci) dělají jen dívky? Jak se chlapeček dozví,

³³ BADINTER, Elisabeth. *XY. O mužské identitě*. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2005. s. 66 – 65. ISBN 80-7185-727-0

³⁴ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 121. ISBN 80-246-0525-2.

že je chlapcem? Jako odpověď na výše vznesené otázky byla nabídnuta celá řada teorií o získávání genderu. V centrálním zájmu těchto teorií stálo zejména období dětství a mládí, a role rodičů. Psychologové se soustřeďovali především na výchovu dětí v rodinách. Až v poslední době se zkoumá vliv vrstevníků a médií na vývoj pohlavní role a ani pozdější životní etapy člověka vzhledem k utváření genderu nezůstávají v pozadí zájmu.

Renzetti a Curran (2005) uvádí tři rámcové teorie získávání genderu: **teorie psychoanalytické, teorie sociálního učení a teorie kognitivněvývojové**. Oproti tomuto výčtu Karsten (2006) uvádí čtyři teorie vývoje pohlavních rolí: **teorie utvrzování, imitační teorie (napodobování), identifikační teorie (ztotožnění) a kognitivní teorie**. U Karstena se v podstatě jedná o tytéž teorie jako u Renzetti a Curran, jen s tím rozdílem, že Renzetti a Curran pod teorii sociálního učení zahrnují teorie utvrzování a imitační teorii a identifikační teorie u Karstena je modifikací teorie psychoanalytické u Renzetti a Curran. Teorie kognitivní je u všech autorů totožná.

Karsten (2006) upozorňuje, že teorie získávání genderu opomíjejí biologické a sociologické faktory, jejichž význam je pro pohlavní diferenciaci důležitý. Zároveň dodává, že „dosud nebyla vypracována (tím méně vyzkoušena a ověřena) souhrnná teorie, která by obsahovala použitelné prvky všech čtyř částečných teorií a sama zkoumala možnosti rozšiřování sféry své platnosti“³⁵. Tím upozorňuje na fakt, že každá z uvedených teorií má jen omezený dosah své platnosti.

2.4.1 Teorie sociálního učení

Teorie sociálního učení vysvětluje, proč se dívky a chlapci chovají odlišně a proč toto pohlavně specifické chování začínají uplatňovat již v útlém věku. K formování chování dětí dochází skrze tzv. **posilování** určitých způsobů chování a skrze **modelování** (nápodobu) osob v jejich blízkém okolí.

Posilování určitých modelů jednání znamená, že dítě je chváleno či trestáno za určité projevy chování – pokud se dítě projevuje způsobem nepřiměřeným jeho genderu, způsobem připisovaným opačnému pohlaví, je *potrestáno* (je ignorováno, dostane se mu nesouhlasu, kritiky či sankce v nejrůznějších podobách). Chová-li se však přiměřeně, tedy takovým způsobem chování, které společnost považuje za „správné“ vzhledem k jeho

³⁵ KARSTEN, Hartmut. *Ženy - muži*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. s. 32. ISBN 80-7367-145-X

sociálnímu pohlaví, je pochváleno (dostane se mu souhlasu, odměny či uznání)³⁶. Následuje-li po určitém typu chování odměna či pochvala, pravděpodobnost, že dítě bude toto chování opakovat, se zvyšuje. Naopak, následuje-li trest, pravděpodobnost dalšího opakování nepřiměřeného chování u dítěte se snižuje³⁷.

Karsten (2006) uvádí tři **teze teorie posilování**:

1. *Rozdílné chování u chlapců a dívek se očekává již v dětství (u holčiček se očekává poddajnost, ústupnost a slzy; chlapeček naopak prosazuje svá práva, umí se bránit a nikdy nepláče).*
2. *Rodiče a další blízké osoby se chovají k dětem rozdílně na základě jejich pohlaví (chlapci jsou vybízeni ke skrývání svých slabostí a prosazování své vůle; dívky jsou chváleny, když jsou hodné).*
3. *Na dívky a chlapce působí v příslušném směru rozdílné chování blízkých osob (chlapci se učí vystupovat jako chlapci a dívky zase jako dívky – příkladem mohou být např. pochvaly od blízkých osob: pro dívky pochvala typu „Ty jsi naše princezna, tobě to tak sluší“. A pro chlapce je to např. uznání za neprojevení citů „To je už velký chlap, že nebrečí“³⁸).*

Karsten (2006) dále uvádí, že podle průzkumů, je zřejmé, že výše uvedené teze stále platí, a to buď částečně, nebo omezeně – od každého pohlaví se očekává něco jiného, což je pořád vidět na způsobu oblékání dětí, na typu hraček a knížek, které jsou jim nabízeny. Tato skutečnost je doložena i na rozdílné reakci rodičů na chování potomků podle toho, zda je dítě dívkou nebo chlapcem.

Meze teorie posilování:

Domněnka, že rozdílné chování mezi chlapci a dívkami má skutečně původ v odlišném přístupu rodičů k nim, je v průzkumech těžko potvrditelná. Abychom mohli

³⁶ KARSTEN, Hartmut. *Ženy - muži*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. s. 32. ISBN 80-7367-145-X.

³⁷ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 99. ISBN 80-246-0525-2.

³⁸ *Genderově citlivá výchova: Kde začít? : Příručka pro vyučující základních a středních škol, vydaná v rámci projektu Rovné příležitosti v pedagogické praxi*. Babanová A., Miškolci J.. Praha: Žába na prameni, o. s., 2007. s. 19. ISBN 978-80-239-8798-0.

prokázat souvislost mezi těmito dvěma skutečnostmi, museli bychom interakci dětí a rodičů pozorovat v jejich přirozeném prostředí delší dobu a pouze takto bychom mohli prokázat, že rozdíly v pohlavně specifickém chování dětí se utvořily na základě rodičovské výchovy pohlavně stereotypním způsobem.

Psychologická bádání dále přinášejí zjištění, že skutečně existují rozdílná očekávání vůči dívkám a chlapcům zaměřená k jejich pohlavním rolím, ale není jisté, zda jsou tato očekávání výsledkem rodičovského výchovatského působení, které by následně mělo vliv na pohlavně specifické chování dětí. Navíc, existuje mnohem více výzkumů, které potvrzují, že rodiče zacházejí s dětmi stejným způsobem nezávislým na jejich pohlaví, než výzkumů ukazujících specifičnost rodičovského přístupu založeného na pohlaví dítěte.

Karsten (2006) uvádí, že pravděpodobnou příčinou mezi odporováním si zjištěných výsledků a tezemi teorie může být oslovování zejména matek ze středních a vyšších sociálních vrstev a naprostým nedostatkem otců a dalších rodinných příslušníků ze sociálně slabších rodin mezi dotazovanými³⁹(právě otcové ze sociálně slabších vrstev mají sklon k udržování statu quo). Dalším možným vysvětlením je fakt, že teorie sociálního učení se zabývá především takovými oblastmi pohlavně specifického chování, jako jsou závislost, agresivita a hra, což lze těžko zobecňovat na pohlavně specifické chování⁴⁰.

Druhým důležitým principem teorie sociálního učení je **modelování /nápodoba** osob v blízkém okolí dítěte. Dívky a chlapci se učí pohlavně typickému chování svého pohlaví *pozorováním* a *následně nápodobou* chování vzoru stejného pohlaví. Děti jsou opět odměňovány za nápodobu určitého chování a trestány za nápodobu jiného typu chování, které je považováno za nepřiměřené či nevhodné. Za vzor nápodoby svého chování děti nejčastěji volí dospělé osoby, které vnímají jako přátelské, ale zároveň mocné (tedy vzory, které v dětském světě zaujímají vysoké postavení) – jedná se především o rodiče či starší děti téhož pohlaví. Děti napodobují především takové chování, které je úspěšné a které zůstává nepotrestáno.

³⁹ Tímto nedostatkem „trpí“ většina prací na téma genderu – mnohé výzkumy a následné publikace se zaměřují výhradně na střední a vyšší socioekonomické vrstvy bělošského obyvatelstva. Je zde proto nedostatek prací zaměřujících se na černošské, hispánské či jakékoliv jiné obyvatelstvo a na jiné než střední a vyšší socioekonomické vrstvy.

⁴⁰ KARSTEN, Hartmut. *Ženy - muži*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. s. 34 – 35. ISBN 80-7367-145-X.

Tři teze teorie nápodoby podle Karstena (2006) a meze této teorie:

1. *Děti mají reálné možnosti k nápodobě vzorů téhož pohlaví.*
2. *Děti mají sklon k nápodobě modelů téhož pohlaví (chlapci napodobují svého otce a další mužské vzory, dívky zase napodobují matky a ostatní ženské vzory).*
3. *V období dětství děti imitují nejčastěji rodiče stejného pohlaví⁴¹.*

Teze této teorie byly potvrzeny jen částečně – výzkumy nepotvrzují, že děti napodobují vzory stejného pohlaví. Shodnost pohlaví zřejmě není tak důležitým faktorem, jak se předpokládalo. V našem kulturním prostředí se o děti předškolního a školního věku starají především ženy – matky, vychovatelky a učitelky. Přesto malí chlapci nepřejímají ženské chování. Zdá se, že pro nápodobu vzorů chování je důležitějším faktorem (než shodnost pohlaví) moc, která je dané osobě připisována. Dívky častěji imitují mužské vzory než opačně; možným důvodem je fakt, že muži jsou vnímáni jako „to mocnější pohlaví“⁴². Nápodobou ženských vzorů mohou chlapci hodně ztratit – „*chlapci se striktněji než dívky vyhýbají chování a věcem, které jsou označovány za příslušející druhému pohlaví. Je tomu tak proto, že posilování a předkládané modely chování obsahují silné poselství určené chlapcům. Toto poselství jim říká, jaká je cena za připojení se k tomu, co je považováno za ženské. V tomto směru jsou pak privilegované skupiny (chlapci, muži) více spoutány normami než skupiny neprivilegované (dívky, ženy). Pokud se totiž příslušník privilegované skupiny přihlásí k charakteristikám skupiny neprivilegované, je to pro systém větší ohrožení, než když se neprivilegovaní snaží dosáhnout výsad privilegovaných. Jde totiž o zpochybnění hodnoty privilegií, a tím celého systému.*“⁴³Má-li dívka zájmy definované jako „klučičí“, její okolí ji a její zájmy bude tolerovat více, než v případě, kdy se chlapec věnuje zájmům považovaným za „holčičí“.

⁴¹ KARSTEN, Hartmut. *Ženy - muži*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. s. 37. ISBN 80-7367-145-X.

⁴² Když jsem byla malá, mými velkými vzory byli o osm a šest let starší bratrance – chtěla jsem se jim co nejvíce podobat – snažila jsem se s nimi být všude a co nejvíce, nosila jsem volná chlapecká trika, napodobovala jejich chování, jezdila na kole BMX, které kluci odložili, a potajmu se učila jízdě na skateboardu mladšího bratrance. Nutno podotknout, že mým imitačním vzorem byl spíše starší bratranec, který měl v mých očích vyšší postavení – nejen že byl nejstarší, ale byl také větší „machr“.

⁴³ *Genderově citlivá výchova: Kde začít? : Příručka pro vyučující základních a středních škol, vydaná v rámci projektu Rovné příležitosti v pedagogické praxi.* Babanová A., Miškolci J.. Praha: Žába na prameni, o. s., 2007. s. 20 ISBN 978-80-239-8798-0.

Teorie imitace nedokáže uspokojivě zodpovědět otázku, proč v pozdějších letech dětství a v pubertě dochází u dětí k diferenciaci chování dle genderu a k postupnému přejímání znaků chování specifických pro vlastní pohlaví⁴⁴, když chlapci a dívky mají stejné možnosti pozorovat chování vzorů svého a opačného pohlaví. Karsten (2006) uvádí, že je možné, že v době pozdního dětství jsou pohlavně specifické vzorce chování u dětí již vytvořeny a tyto „základy“ omezují kontakty dětí na styky s jedinci stejného pohlaví. Renzetti a Curran (2005) uvádí, že děti napodobují vzory stejného pohlaví pouze v tom případě, kdy se daný vzor drží modelu chování připisovanému svému genderu. Toto zjištění vypovídá o tom, že děti mají určité vědomí genderu nezávislé na tom, které získávají pozorováním a imitací.

Je však třeba teorii sociálního učení přiznat jisté zásluhy při objasňování vzniku a vývoje pohlavně specifického chování, ovšem za předpokladu, že ji budeme kombinovat s dalšími teoriemi získávání genderu.

2.4.2 Psychoanalytické teorie

Autorem této nejznámější psychoanalytické teorie genderové identity je **Sigmund Freud**. Podle tohoto rakouského lékaře prochází děti třemi stádii svého osobnostního vývoje – v prvních dvou stádiích, *orálním a análním*, se děti co do vnitřního prožívání a chování nijak od sebe neliší. Obě pohlaví se během těchto období citově soustředí na matku. Ve věku čtyř let dochází u dětí k odlišnému vývoji dle pohlaví – děti si uvědomují své genitálie a jejich odlišnosti. V této chvíli děti přecházejí do třetího, tzv. *falického* stadia. Během falického stadia dochází u dětí k **identifikaci** (proto je tento koncept znám pod termínem *teorie identifikace*, viz Karsten): k vývoji pohlavně specifických znaků chování jsou důležité primární vztahy, tedy vztah s matkou a otcem. Dítě nevědomky utváří své pohlavně specifické chování právě podle vzoru rodiče stejného pohlaví (děti přejímají vnitřní postoje, hodnocení a schémata chování). Důležitou tezí identifikační teorie, je fakt, že identifikace probíhá u každého pohlaví zcela rozdílným způsobem.

Podle Freuda je identifikace u *chlapců* motivována tzv. *kastrační úzkostí*, tedy stavem, kdy chlapcova láska k matce je sexuálního charakteru a chlapec vnímá otce jako

⁴⁴ I já jsem v pubertálním věku odložila chlapecké oblečení a chování, začala se strojit tak, jak se na dívku sluší - dokonce jsem používala i líčení.

soka v lásce. Žárlivost chlapce k otci končí okamžikem, kdy chlapec uvidí ženský klitoris a dojde k závěru, že všechny ženy byly z nějakého důvodu vykastrovány a začne se obávat stejného osudu. Přestává s otcem soutěžit, vnímá jeho velikost a sílu a domnívá se, že otec má schopnost kastrovat své konkurenty - proto se chlapec snaží všemožně se otci připodobnit (díky této skutečnosti si chlapec „zachová“ svůj penis a sexuální vztah k matce realizuje skrze otce): s otcem se ztotožní, postupně získává jeho vlastnosti a způsoby chování, tedy i ty způsoby chování vztahující se ke genderu.

Identifikace u dívek je vyvolána tzv. *závistí penisu*, která se vytváří poté, co dívka poprvé spatří penis. Při pohledu na mužské pohlavní ústrojí, se dívka domnívá, že byla vykastrována, cítí se nedokonalá oproti muži (Freud považoval ženy za méněcenné), žárlí na chlapce, nenávidí matku a všechny ženy, které jsou stejně „znetvořeny“ jako ona sama. Se svojí láskou se obrací na otce, muže vlastního „dokonalý nástroj“ a ve snaze získat penis a otce, se připodobňuje k matce. Po ztotožnění se s matkou, přichází dívka na to, že penis může získat – ovšem pouze na chvíli - pohlavním stykem a také porozením dítěte, zvláště tedy syna. Touha po penisu v ní probouzí touhu a lásku k mužům⁴⁵.

Freudova psychoanalytická teorie je předmětem značné kritiky – proces identifikace je v ní definován jako proces podvědomý, a tudíž nemůže být objektivně ověřen. Pohlavně specifické znaky chování, které člověk získá v dětství, vnímá Freud jako jednou dané a již neměnné po celou dobu života. Přitom genderu se učíme celý život a (jak jsem již zmínila) gender je měnný v čase. Dalším bodem kritiky je protiženské vyznění identifikační teorie. Freud ženy popisuje jako méněcenné, pasivní, masochistické a nedokonalé „verze“ muže. Ve svém důsledku tato teorie legitimizuje genderovou nerovnost a vůči ženám vyznívá dosti misogynně.

Přes všechnu kritiku, se Freudově teorii dostalo mnoho revizí a přepracování – např. Karen Horney přichází s novou hypotézou, že muži chovají k ženám závist kvůli schopnosti plodit děti; tuto skutečnost nazývá *závistí dělohy*. J. Mitchell či J. Lacan reinterpretoval model „závisti penisu“ a vsazují jej do společenského kontextu: ženy žárlí na mužský penis jako na symbol mužské moci a mužských privilegií v patriarchální

⁴⁵ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 94 – 95. ISBN 80-246-0525-2.

společnosti. Feministická teoretička Nancy Chodorow přichází z teorií, že proces identifikace je pro chlapce obtížnější, protože se musí psychicky odpoutat od matky a svoji osobnost odvozovat od vzoru otce, který je většinu času mimo domov, je přísný a autoritářský. V důsledku tohoto jsou chlapci citově nevyrovnaní a odtažití. Zato dívky prochází procesem identifikace mnohem lehčeji – nemusí se odpoutávat od matky, jejich vztah je intenzivní a vzájemný. Díky této skutečnosti, získávají dívky predispozice pro budoucí roli matky a pečovatelky o druhé.

2.4.3 Kognitivní teorie

Kognitivní teorie (někdy nazývané kognitivněvývojové teorie) formulovali dva psychologové – **Jean Piaget** a **Lawrence Kohlberg**. Oba se věnovali studiu mentálních procesů, díky nimž se děti vyznaží ve svých prožitcích. Kohlberg pak rozvinul základy kognitivní teorie, kterou ustavil Piaget. Základním a jednotícím principem kognitivních teorií je tvrzení, že děti se učí genderu (a s ním i genderovým stereotypům) prostřednictvím svých snah nalézt v chaotickém světě okolo nějaký smysl, řád – tento řád dítě nalézá skrze vzorce (pravidelnosti, kategorie), které si vytváří. Postupně začne dítě kolem sebe objevovat další vzorce a v souladu s nimi si vytváří představy o sobě a o sociálních rolích.

Jedním z prvních vzorců, které dítě objevuje, je *pohlaví*. Proč zrovna pohlaví, to vysvětlím na druhém hlavním principu kognitivních teorií: Piaget vychází z myšlenky, že porozumění dětí světu okolo je dáno stupněm mentálního vývoje. Vývoj člověka se tedy děje v řadě na sebe navazujících stupňů. V rané fázi života (podle Piageta ve věku mezi osmnáctým měsícem a sedmým rokem⁴⁶) se dětské myšlení vyznačuje sklonem ke konkrétnosti – pro dítě jsou důležitá jasná vodítka. Ženy a muži se rozdílně oblékají, mají jiné účesy a vykonávají odlišné práce – pro děti je tedy pohlaví stabilní a snadno rozpoznatelná kategorie. Dítě je nejprve schopno přiřadit se ke konkrétnímu genderu, vymezit se podle něj a podle něj definovat i svoji genderovou identitu. Poté jej vztahuje i

⁴⁶ Porovnání: *Průběh vývoje podle Kohlberga*: v průběhu třetího roku dítě již ví, jestli je holčička či chlapeček. Není si však jisto, jestli jím zůstane nadosmrti; neví, zda je jeho příslušnost k danému pohlaví neměnná. Zhruba ve věku čtyř let dochází k částečnému upevnění pohlavní identity; dítě již ví, že z dívek vyrostou ženy a z chlapců zase muži. Až mezi šestým a osmým rokem se odehrává „ustavení neměnnosti vlastní pohlavní příslušnosti“ – pohlaví se stává konstantním znakem. KARSTEN, Hartmut. *Ženy - muži*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. s.34. ISBN 80-7367-145-X.

na osoby ve svém okolí a za záchytné body mu slouží již zmiňované vnější znaky jako vlasy, hlas, tělesná stavba, oděv, atd. Později se přidávají rozlišovací znaky jako záliby, druh chování, druh zaměstnání, názory, postoje. Kategorii pohlaví používají děti k roztřídění lidských vlastností a typů chování do dvou skupin – na mužské a ženské – a spolu s tímto „tříděním“ hodnotí děti pozorované chování lidí na genderově přiměřené („správné“) a genderově nepřiměřené („špatné“)⁴⁷.

Kognitivní teorie vysvětluje, proč děti upřednostňují pohlavně stereotypní hračky, zájmy a činnosti, kamarády stejného pohlaví. Také ukazuje, proč se malé děti přísně drží stereotypních představ o genderu: ve věku od dvou do šesti let prochází děti tzv. *předoperačním stadiem*, během kterého se u nich objevuje sklon vidět všechny pravidelnosti pozorované v jejich světě jako neměnné, rigidní jevy a nemají schopnost vnímat jednotu v různosti – proto nechápou, že např. pokud má muž dlouhé vlasy, je to stále muž a ne žena. S přibývajícím věkem dítěte u něj dochází k pružnějšímu vnímání činností žen a mužů.

Meze kognitivní teorie

První z výtek ke kognitivním teoriím se týká pohlaví a genderu jako prvním z vzorců, jež dítě objevuje. Renzetti a Curran (2005) uvádí, že z nejnovějších výzkumů vyplývá, že pohlaví a gender nemusí být základním schématem pro všechny lidi bez rozdílu. Děti kladou důraz na pohlaví (a gender) proto, že daná společnost pohlavní rozdíly zdůrazňuje. Mimo pohlaví bychom mohli najít i další kategorie, které mají lehce rozpoznatelné fyzické znaky.

Další kritika se vztahuje k procesu učení genderu – kognitivní teorie tento proces popisují jako jev, který děti uskutečňují samy. Ano, děti jej realizují samy, ale jen částečně. Samy si utvářejí výklad okolního světa, avšak tento výklad je formován genderově polarizující společností, v níž děti žijí.

Poslední výhradou je dichotomie žena – muž, která je podle kognitivní teorie základní pořádací kategorií ve smyslovém vnímání dětí. Kritici namítají, že tato dichotomie

⁴⁷ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 100- 101. ISBN 80-246-0525-2.

vyplývá z přístupu dospělých osob k dětem, a ne z toho důvodu, že by byla přirozenou. Dospělá osoba reaguje na dítě podle jeho genderu, tedy podle toho, zda je dívkou či chlapcem, a tímto způsobem jej vedou k tomu, aby si podle stejného schématu uspořádalo svůj svět a svoji identitu⁴⁸.

3. ROMSKÁ RODINA A ROMSKÉ DĚTSTVÍ

Základní charakteristiku romské rodiny a romského dětství zde představuji z toho důvodu, že rodina a rodinné prostředí jsou významným nástrojem genderové socializace u dětí. Opakovaný terénní výzkum k mé bakalářské práci na Slovensku probíhal v rodinném prostředí dítěte se záměrem pozorovat interakce rodičů a dětí v tom nejpřirozenějším prostředí.

3.1 „Tradiční“ romská rodina versus asimilovaná (moderní) romská rodina

Základem „tradiční“ romské rodiny byla rozšířená rodina, tzv. *famelija*, která plnila řadu funkcí – působila jako nástroj společenské kontroly, poskytovala svým členům ekonomické a sociální zabezpečení, její úlohou byla socializace a výchova nových členů romské společnosti. Současně dětem zajišťovala obecné vzdělání a profesní kvalifikaci.

Následně uvedu pouze nejcharakterističtější znaky této formy romské rodiny. První z typických vlastností „tradiční“ rodiny byl velký počet dětí, dále autoritativní postavení muže v rámci rodiny (muž zajišťoval rodině příjem, staral se o výchovu synů), podřízenost ženy (žena zastávala starost o domácnost a děti; pokud muž nepřinášel rodině peníze, obstarávala obživu). Příznačná je také role nejstaršího bratra a nejstarší sestry – nejstarší bratr otce zastupoval v jeho nepřítomnosti, zajišťoval matce ochranu a ostatní sourozenci jej museli poslechnout na slovo. Nejstarší sestra po matce přebírala péči a výchovu mladších sourozenců a starost o domácnost.

V současné době tato forma romské rodiny pomalu zaniká. Hlavní podíl na posunu od tradiční k asimilované romské rodině měla *komunistická asimilační politika* Československa. Politika programové etnické asimilace obnášela násilné usazení

⁴⁸ RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 102 – 103. ISBN 80-246-0525-2.

kočujících Romů, rozptýl rodin ze Slovenska z míst velké koncentrace romského osídlení do českých měst, Romům bylo zakázáno používat romštinu, vyvíjel se na ně nátlak naučit se základům „civilizovaného“ života a v mnoha případech docházelo k odebrání dětí z rodin a následnému umístování do dětských domovů⁴⁹.

Důsledkem komunistické politiky bylo rozbití famel'ija a všeho, co na sebe tato příbuzenská pospolitost vázala: kulturní a etické normy, sociální kontroly svých členů, atd. Následkem rozbití tradičních rodinných vazeb je výskyt *deviací* uvnitř romské komunity. Odebíráním dětí se matky začaly zbavovat odpovědnosti za své děti. Dalším závažným důsledkem výše popsané politiky bylo odkázání Romů na sociální podporu státu, čímž vymizel pud sebezáchovy a zodpovědnosti.

„K rozpadu romské tradiční rodiny by docházelo jistě i spontánně. Při pozvolném přirozeném vývoji je však větší šance, že se budou postupně vytvářet nové mechanismy, které přispějí k tomu, že společnost bude umět střežit a uplatňovat základní lidské hodnoty i za zmíněných podmínek. Násilné zásahy zvenčí však uvrhují celé společenství i každého jednotlivce do bezradnosti a nejistoty, z níž ne každý je schopen najít cestu osvíceným humánním způsobem⁵⁰.“

Znakem **asimilované romské rodiny** je přejímání vzorců rodinných rolí běžných v majoritní společnosti. Od „tradiční“ formy romské rodiny se odlišuje nižším počtem dětí, uzavřeností nukleární rodiny (neolokální postmaritární rezidence - mladé páry zakládají vlastní domácnost odděleně od rodičů; kontakty s ostatními příbuznými jsou omezené). Z hlediska genderu jsou role mužů a žen vyrovnanější, dělba práce mezi pohlavími není rigidního charakteru a očekávání od chlapců a dívek v oblasti výchovy se sblíží. Děti mají důležitou úlohu v asimilačních procesech rodiny – díky školní docházce se jim dostává intenzivních kontaktů s neromskými spolužáky. Významnými faktory ovlivňujícími povahu asimilace je typ bydlení rodiny, respektive sociálně-ekonomická úroveň sousedství, a vzdělání otce rodiny. Dřímál (2004) uvádí, že míru asimilace lze pozorovat i na romském jazyce aktérů – romština u asimilovaného typu rodiny ustupuje z každodenního užívání a

⁴⁹ DAVIDOVÁ, Eva. *Poválečný vývoj a osudy Romů v letech 1945 - 1989*. In ČERNÁ, Milena. *Černobílý život*. Praha: Gallery, 2000. s. 67-76. ISBN 80-86010-37-6.

⁵⁰ Člověk v tísní, společnost při ČT, o. p. s. *Interkulturní vzdělávání I. : Příručka nejen pro středoškolské pedagogy*. Buryánek J.. Praha: [s. n.], 2002, s. 154

nahrazuje ji pojmově chudá a špatně strukturovaná čeština⁵¹. Míru asimilace a snad i - mohu-li to tak říci - výši vzdělání a socioekonomického statutu lze sledovat na přízvuku mluvčích: romští mluvčí střední a starší generace hovořící romským etnolektem češtiny se silným romským přízvukem, se vyznačují nižším socioekonomickým statutem a nízkou mírou vzdělání.

3.2 Popis rodiny respondentů v Detvě

Rodina, u které jsem po dva roky ve Staré Detvě v době terénního výzkumu bydlela, nese prvky jak „tradičního“, tak i asimilovaného typu. Rodinu tvoří matka M. a otec Š., jejich dvě dcery A. a P. s manželi J. a V. a dětmi. Dcera A. má s manželem J. holčičku Riu (6 let). Druhá dcera P. s manželem V. vychovává dceru Sofii (6 let) a syna Vojtíška (4 roky). Celá rodina žije ve společné rezidenci, kdy manželé obou dcer se přistěhovali do domácnosti rodičů svých manželek. Každá z nukleárních rodin (tedy rodiče a děti/dítě) obývá jednu místnost, přičemž všichni mají k společnému užívání kuchyň a příslušenství.

V jistém smyslu je tato rodina atypická ve zdejším romském prostředí – tím, kdo rodině zajišťuje stálý příjem, není muž, ale žena Matka M. nosí domů každý měsíc plat, který se využívá ke společnému hospodaření. Otec Š. vykonává příležitostné práce, obou dcerám jsou vypláceny sociální dávky, manžel V. má stálé zaměstnání na směny a manžel J. se v létě 2008 účastnil rekvalifikačního kurzu⁵².

Rodina má obecně vyšší socioekonomický statut než ostatní rodiny v místní romské čtvrti. Důvodem vyššího statutu a vyšší míry asimilace⁵³ rodiny je vysokoškolské vzdělání matky M., která svůj širší rozhled přenesla i na dcery - dcera A. pracovala v programu na potírání rasismu a dcera P. vedla pěvecký folklorní kroužek. Vnučky Ria a Sofia nastoupily v září 2008 do jazykové základní školy.

⁵¹ DŘÍMAL, Filip. Děťství v romské rodině. In NOSÁL, Igor. *Obrazy děťství v dnešní české společnosti: Studie ze sociologie děťství*. 1. vyd. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně: Barrister & Principal, 2004. s. 65-90. ISBN 80-86598-80-2.

⁵² V poslední době se v romské komunitě v Nové Detvě objevuje prostituce: většinou se jedná o matky z rodin „na sídlišti“, které takto zajišťují rodině občasný výdělek. Ženy na pár týdnů odjedou do Německa a muži se v této době starají o potomky.

⁵³ Asimilace u této rodiny je poněkud zavádějícím pojmem – rodina je na vnější pohled velmi podobná běžné slovenské rodině, avšak uvnitř rodiny se stále udržují zbytky tradic: matka M. ovládá romštinu, učí své vnučky a vnuka staré romské písně, často se vaří romská jídla, všechny děti jsou pokřtěné a mají své kmotry.

Dalším znakem přejímání majoritního chování v oblasti sexuální a potažmo i rodinné, je rozhodnutí dcery A. užívat antikoncepční ochrany. Antikoncepci užívá od narození své jediné dcery, důvodem je nechut' mít další potomky. Toto rozhodnutí – v místní romské komunitě ojedinělé – okomentoval dceřin gynekolog slovy: “Paní A., vy jste jediná Romka, která si ke mně chodí pro prášky”.

Prostor a čas dětí

Děti užívají ke svým hrám a volnočasovým aktivitám celý prostor společné rezidence; do tohoto prostoru zahrnují dvorek a ulici před domem, které vnímají jako „prodlouženou domácnost“. Pokud je nepříznivé počasí, zdržují se děti v domě a sledují televizi (dětské programy) či DVD přehrávač (sledují pohádky).

Čas není pro děti pevně ukotven⁵⁴, rodiče i ony se řídí podle „vnitřních hodin“ dítěte – dítě vstává až tehdy, kdy uzná za vhodné, a chodí spát, až když je opravdu unavené. Pevné časové ukotvení postrádá i oblast stravování – doba snídaně se pohybuje mezi 8. a 10. hodinou, podle doby probuzení dítěte. Snídaně je velmi vydatná, protože oběd se podává v pozdních odpoledních hodinách, obvykle kolem 16. hodiny. V době mezi snídaní a obědem se děti hojně dožadují „keksíků“ – jedná se o různé pišingry a sušenky, jimiž děti zahání případný malý hlad a „mlsnou“. V důsledku neregulovaného podávání „keksíků“, děti mnohdy odmítají oběd. Večeře je dětem podávána jednotlivě, pokud má dítě hlad, jde za svoji matkou a ta mu připraví „něco malého“ (běžně jde o chleba se sýrem, šunkou...).

3.3 Popis rodin v sociálně vyloučené lokalitě Revoluční ulice v Chrudimi

Z důvodu anonymity dětí docházejících do Kopretiny, kde působím jako dobrovolnice, mám pouze neúplné informace o rodině a rodinném prostředí našich klientů. Není v mé pravomoci cíleně se vyptávat klientů na sourozence, rodiče, ostatní příbuzné či na rodinnou situaci. Mnohdy ani netuším, že tento klient a tento klient jsou sourozenci. Předpokládám však, že všechny děti, jež navštěvují klub, jsou mezi sebou v určitém příbuzenském vztahu – obyvatelé této lokality jsou příslušníky dvou tří velkých

⁵⁴ Všechny tři děti jsou předškolního věku a nenavštěvují mateřskou školu. Po prázdninách 2008 obě holčičky nastoupily povinnou školní docházku, lze proto očekávat posun ve vnímání času u holčiček, jež bude dán ranním vstáváním do školy a trváním školního vyučování.

rodin. Jedna konkrétní babička je babičkou velkému počtu dětí.

Z kusého vyprávění klientů jsem získala informace zejména o bytové situaci – není neobvyklé, když se v bytě 1+1 zdržují dvě nukleární rodiny či další jiní rodinní příslušníci. Není neobvyklé, když dítě sdílí postel s dalšími sourozenci.

Jedním z projevů původního, „tradičního“ života Romů v Revoluční ulici je vnitřní dělení z hlediska rituální čistoty. Romové se dělí na čisté, žuže Roma, a nečisté, degeša Roma, kteří v dřívějších dobách konzumovali rituálně nečisté maso (např. koňské). Dnes již není konzumace nečistého masa aktuální, přesto jsou stravovací zvyklosti a dodržování tradic důležité. Z tohoto vnitřního dělení v rámci zdejší komunity, vyplývá omezení kontaktů s rodinami považovanými za nečisté – rodiče svým dětem často zakazují hrát si s určitým dítětem, zakazují mu zdržovat se u něj v bytě či u dané rodiny sníst nabízené jídlo. Dalším pozůstatkem z předešlých dob je výskyt přezdívek u dětí v Revoluční ulici.

Rodičovství v sociálně vyloučených lokalitách⁵⁵

Romské děti v sociálně vyloučených lokalitách jsou majoritním okolím považovány za zanedbané a odsouzené žít v nevyhovujícím prostředí a podmínkách. Nechci s těmito názory zcela souhlasit, ale musím přiznat, že jsem se v Revoluční ulici setkala s případem, kdy matka nebyla schopna zajišťovat svým pěti dětem základní potřeby jako stravu, oblečení vhodné pro danou roční dobu (zimou) a bydlení (z důvodu neplacení nájmu nebylo v bytě funkční topení). Zároveň se ale domnívám, že většině dětí se těmito základními potřebám dostává a po materiální stránce jsou v rámci možností uspokojeny. Oblečení u některých dětí je pouze základní a dědí se po starších sourozencích či jiných příbuzných. Funkční specializace oblečení – oblečení do školy, na ven... - zde zřejmě neexistuje (funkční specializace oblečení je málo patrná i u výše popsané rodiny v Detvě). S tematikou oblečení se pojí další oblast života Romů v této lokalitě, a to hygiena a starost o vnějšek. Někteří z klientů⁵⁶ dochází do klubu neupraveni a v ušpiněném oblečení.

Další odchylkou oproti péči majoritních rodičů je nedostatečná školní příprava

⁵⁵ BC. OLŠOVSKÁ, Helena. *Rodičovství v sociálně vyloučených romských rodinách: východiska pro sociální práci* [online]. 2005-2008 [cit. 2009-03-15]. Dostupný z WWW: <<http://www.socialnipracovnik.cz/asistent/view.php?cisloclanku=2006050011>>.

⁵⁶ Ráda bych upozornila, že se jedná pouze o menšinu dětí, která je určitým způsobem (skrze oblečení, bytovou situaci, rodinnou sociálně-ekonomickou situaci...) znevýhodněna oproti ostatním dětem.

romských dětí. Rodiče v dětech nepěstují důležitost školního vzdělání pro budoucí život a ani jim s domácími úlohami a přípravou nepomáhají. Ve věku šesti sedmi let mají děti chuť učit se něco nového a příprava do školy je neobtěžuje. Vzhledem k tomu, že rodiče je v jejich snaze nepodporují, časem se děti školní přípravě nevěnují tak, jak by bylo vhodné. Není neobvyklé, když dítě ve starším věku neumí číst a jen odhaduje, co je v knize napsáno, anebo se klient zdráhá předčítat před ostatními klienty v obavě, že se od ostatních dočká výsměchu za chybné přečtení textu. Funkci rodičů v přípravě potomka do školy nahrazuje alespoň z části náš klub. Doučování probíhá vždy po skončení aktivit na klubu (po hraní či výtvarné dílně), v pondělí jsou úkolům věnovány dvě hodiny, v úterý a ve středu je jim věnována hodina. Jinou záležitostí, která zdejšími dětem činí potíže, je čas. Děti mnohdy neumí určit konkrétní časový údaj z hodin. Současně jim chybí pojem o čase – když čekají, až otevřeme klub, stojí před dveřmi a ptají se „Za jak dlouho otevřete?“. Jako odpověď udám určitou časově ohraničenou dobu, příkladem deset minut, opáčí mi „A to je za jak dlouho?“.

S nedostatečnou školní přípravou souvisí i neexistence stimulujících hmotných prostředků v rodinách dětí jako jsou tužky a pastelky (přitom děti na klubu velice rády používají barevné pastelky, fixy a temperové barvy), sešity a knihy. Děti mají spoustu volného času, který jim žádný z rodičů neorganizuje. Nemají žádné závazky, žádné povinnosti. Nemám k dispozici údaje, jakým způsobem děti tráví svůj volný čas, lze jen předpokládat, že jej tráví v ulicích města a na dvorku za domem. Často své klienty potkávám i v obchodě Billa, který stojí hned naproti Revoluční ulici.

Je zde běžným zvykem, že se starší sourozenec stará o mladší sourozence – většinou je klient bere s sebou do klubu nebo je zapojuje do her venku. Jistý náš desetiletý klient s láskou vypráví, jak v noci přebaluje své malé sourozence⁵⁷. Tohoto klienta často vídám ve městě (i po setmění) v doprovodu dvouletého bratříčka – není to ojedinělá situace, klient se stará o mladšího sourozence v případech, kdy je matka mimo domov.

⁵⁷ Tento případ je extrémní, jedná se o rodinu s nízkým sociálním statusem, kdy je matka samoživitelka a nemá prostředky na zaopatření všech svých potomků.

S tak nevýhodnými dispozicemi k životu, lze jen těžko očekávat, že se těmto dětem podaří překonat pomyslné hranice sociálně vyloučené lokality a žít – na majoritní měřítku - úspěšným životem. Většina dětí, jež navštěvují klub Kopretina, je velice chytrá a šikovná. Bohužel prostředí, ve kterém děti žijí, je dříve nebo později přemůže – velká část našich klientů má již v dětském věku zkušenosti s policií, drogami a alkoholem. Jejich dětství není dětstvím v majoritně pojímaném smyslu – je krátké a potýkají se v něm se starostmi, které mívají obvykle až dospělí lidé. Proto je těžké očekávat, že jejich život bude jiný než život jejich rodičů.

4. VÝZKUM

4.1 Výchova

Děti z rodiny mé informátorky na Slovensku jsou vychovávány v genderově polarizujícím prostředí – ženské vlastnosti, chování a projevy (feminita) jsou opakem k těm mužským (maskulinitě). Tato skutečnost je pravděpodobně způsobena patriarchálním rysem dřívější romské výchovy – patriarchální atribut ve výchově nevyrazil ani přes změny v romském způsobu života a přes pokračující asimilaci rodiny. Dalším možným vysvětlením genderově polarizující výchovy v této rodině je míra asimilace – rodina je svým vnitřním uspořádáním téměř totožná s kulturou průměrné majoritní rodiny, kde je běžným jevem přílišné zdůrazňování pohlavních rozdílů.

Ústřední roli v životě dětí zde však hrají ženy – jejich matky a jejich babička. Matky jsou nezaměstnané a podstatnou část dne tráví děti doma jen s nimi (otcové dochází do práce či na výpomoc při sezónních pracích). Otcové se do výchovy dětí zapojují až po příchodu z práce – pokud je potřeba, okřiknou zlobícího potomka. O všechny další činnosti spojené s péčí o děti se starají výhradně matky (uspání potomka, strojení, podávání stravy, pořizování školních pomůcek...) – otcové se do této oblasti nezapojují. Dále jsem pozorovala, že otec V. se o své děti Sofii a Vojtíška příliš nezajímá – nehraje si s nimi, ani jim neprojevuje náklonnost – chybí zde fyzický kontakt. Svoji náklonnost neprojevuje převážně dceři Sofii, k Vojtíškovu přistupuje také s mírným odstupem (jediný fyzický kontakt, který jsem u něj pozorovala, bylo vedení Vojtíška na pouť za ruku). Možným důvodem nezájmu o děti je charakter jeho práce – pracuje na směny, a pokud

přes den nespí, je v práci. Otec J. svoji dceru Riu často bere do náruče a hraje si s ní (rád jí škádlí).

V důsledku pohybování se Vojtíška pouze v ženském světě jeho matky, tety, babičky, sestry a sestřenic, je na něj kladen větší nátlak z hlediska genderu. Vojtíšek se jeví jako rozmazlené a ubrečené dítě. Interakce s ostatními dětmi jsou omezeny na hry se sestrou a sestřenicí. Ty ho často ale odmítají zapojovat do svých her (zejména sestra ho odmítá). Když jej přijmou mezi sebe, zúčastňuje se Vojtíšek sledování pohádek o princeznách a hraní si s barbínami. Proto na něj otec vyvíjí větší nátlak v oblasti své genderové role. Otec jej trestá za genderově „nepřiměřené“ chování (např. již zmíněná uplakanost) a chválí za genderově „správné chování“. Jako příklad trestání za genderově „špatné“ chování ze strany Vojtíška uvedu situaci, kdy otec stříhal Vojtíškovy vlasy – Vojtíšek nosí účes „na kohouta“, který se musí po stranách vyholovat strojkem. Při stříhání se ale strojku bál a hystericky plakal. Za toto chování se Vojtíškovy od otce dostávalo nesouhlasu a kritiky ve formě výtek „Jsi snad ženská, že brečíš?“ či „Nebud' jak ženská a bud' trochu chlap“. Na obě holčičky není vyvíjen nátlak z hlediska jejich genderové role – občas se chovají jako divošky.

O výchově a o nárocích kladených na děti z hlediska genderových rolí v Revoluční ulici mám jen omezené poznatky - nemám možnost pozorovat zdejší děti v interakci s rodiči. S dětmi se setkávám výhradně v době klubu nebo je občas potkám ve městě. S rodiči dětí se téměř nesetkávám – do klubu mají omezený přístup, mohou si zde dítě vyzvednout, přinést mu sladkost (což dělají pouze matky) či něco sdělit. Z výpovědí dětí lze usuzovat na to, že matka hraje ústřední roli v domácnosti a otec zajišťuje rodinné výdělek. Otec se postará o dítě jen tehdy, není-li matka nablízku: to je případ rodiny jednoho našeho klienta, jehož matka pravidelně na pár týdnů či měsíců utíká od svého manžela k rodině na Slovensko a bere si s sebou jen nejmladší holčičku. V nastalé situaci otec zastává roli matky a přebírá její péči o děti. Tento náš malý klient je v obdobích, kdy matka není doma, velmi vázaný na otce a špatně snáší matčinu nepřítomnost.

4.2 Oblečení u dětí

Oblečení hraje u dětí významnou úlohu z hlediska genderu – skrze oblečení je dítě přiřazováno ke konkrétnímu pohlaví a zároveň je přes ně utvrzováno ve vlastní genderové

identitě.

Vnoučata informátorky M. jsou rodiči oblékány do genderově „příslušného“ oblečení – genderové stereotypy se projevují barvou a typem oděvu u dětí. V šatníku obou holčiček (kromě tepláků a pyžama) najdeme různé sukýnky, šaty, džíny zdobené výšivkami a třpytkami, obtáhnutá trička a horní topy zvýrazňující postavu. Všechny kusy oblečení jsou v „holčičích“ barvách – pastelové a teplé odstíny barev. Dominuje zejména moderní růžová ve všech odstínech. S oblékáním souvisí úprava zevnějšku – Ria a Sofia si velmi zakládají na svém vzhledu: čeká-li je důležitá událost, např. pout', pečlivě se připravují. Od rána se malují (aplikují oční stíny, rtěnku), češou (dokonce si lakuji vlasy) a bedlivě vybírají vhodné oblečení. Také si běžně lakuji nehty.

Vojtíšek je oblékán do volných triček, kraťasů a džínů. Trička nesou motivy akčních hrdinů, sportu a dopravních prostředků. Oblečení je převážně v tmavších odstínech a v odstínech šedé, jako doplněk nosí Vojtíšek různé kšiltovky či tmavý šátek s lebkami. Všechno Vojtíškovo oblečení nese skryté poselství o vlastnostech, které budoucí muž má mít – nezávislost, agresivitu, dobrodružnost, dominanci... Oblečení u holčiček nese poselství o ženské jemnosti, pasivnosti (v krátké sukénce s volánky budete těžko lézt po stromech), přitažlivosti a dráždivosti.

Funkční specializace oblečení zde nechybí, spíše je odlišná od majoritní rodiny – oblečení určené na hraní venku a na nošení „po doma“ je často zaměňováno s oblečením slušnějším, do školy. Zprvu jsem se domnívala, že zde funkční specializace oblečení chybí, později jsem vypožorovala, že určitý systém v rozlišování oblečení tu funguje – dítě se oblékne do určitého kusu oděvu, podle něj určeného např. na běhání venku a matka jej poté schválí či zamítne.

Oblečení dětí ze sociálně slabých rodin v Revoluční ulici nemá tak zřejmou genderově polarizující funkci, jako je tomu u dětí z výše popsané rodiny na Slovensku. U většiny dětí z Revoluční ulice hraje velkou roli socioekonomický statut rodiny – u rodin s nízkým socioekonomickým statutem se rodiče starají především o to, aby dítě mělo v čem chodit a skutečnost, je-li mikina růžová nebo modrá, není důležitá. Podstatné je, aby dítě mělo dostatek oblečení a oblečení přiměřené roční době. Děti často disponují oblečením po někom jiném – po starším sourozenci či jiném rodinném příbuzném. Proto není nic zvláštního, potkáte-li občas nějakého chlapce v holčičí mikině či triku.

Samozřejmě i zde je jinak patrné rozlišení oblečení na dívčí a chlapecké.

U rodin s vyšším socioekonomickým statutem je situace odlišnější – protože se rodiče tak striktně nestarají o funkčnost oblečení, objevuje se u dětí ve větší míře genderově stereotypní oděv – je to stejné jako v případě majoritních dětí. Chlapci vlastní oblečení tmavších barev s akčními a sportovními motivy; dívky chodí v šatečkách a v oblečení světlejších barev, s krajkami či výšivkami.

4.3 Hračky

Hračky v rodině informátorky M. ze Slovenska nechybí a děti jich mají velké množství. Objevují se zde jak hračky s výrazným genderovým poselstvím (panenky Barbie), tak i hračky neutrální (míč). Děti mají i své domácí mazlíčky – dva pejsky jménem Kálo (z romštiny „černý“) a Aslan. V rodině nechybí hmotné stimulující prostředky jako knihy, papíry, tužky či pastelky.

Holčičky si hrají především s panenkami Barbie, vlastní velké množství šatů pro panenky a nechybí jim ani Ken (partner panenky). Matky jim kupují i časopis Barbie, u kterého je vždy dárek, např. růžové rádio či lesk na rty. Uvnitř časopisu najdeme příběhy Barbie, hádanky či kvízy týkající se Barbie a malých čtenářek. Holčičky rády sledují pohádky o princeznách či seriál o mořských pannách na dětském satelitním kanálu. Jinak běhají s kamarádkami po venku.

Vojtišek nejčastěji hraje na playstationu hru Mário nebo si pouští slovenskou verzi Šmoulů a zpívá s nimi. Všechny tři děti rády kreslí a rády si hrají s míčem. Tím, že rodiče poskytují svým dětem rozdílný herní materiál, dávají na vědomí svá rozdílná pohlavně specifická očekávání směrem k dětem – hračky u dcer mají podporovat domácí aktivity a hračky nabízené synovi mají podporovat aktivity směřující ven, z domu⁵⁸.

Navečer vyjdou matky na ulici před domy a všechny děti ze čtvrti si tady hrají. Velkým hitem je kreslení kousky cihel a křídami po chodníku a ulici – pro ty mladší děti. Starší kluci se projíždí na kole a starší děvčata se tu v partě prochází.

Opět nemám dostatečné informace o hračkách dětí z Revoluční ulice v Chrudimi. V rámci klubu děti hrají míčové hry, kterých se účastní jak dívky, tak i chlapci. Děti mají

⁵⁸ KARSTEN, Hartmut. *Ženy - muži*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. s. 65. ISBN 80-7367-145-X.

k dispozici omalovánky, společenské a výchovné hry. Při výběru omalovánek se děti chovají neutrálně – z motivů omalovánek vítězí mamutice z animovaného filmu Doba ledová 2. Ovšem při vyrábění masek se preference dětí mění – chlapci volí masku akčního hrdiny (např. Zorra) či nějaké příšery. Dívky si vybírají především barevné, veselé motivy (např. motýl).

V používání barev se děti neomezují na „genderově příslušné“ barvy (chlapci tmavé barvy, dívky veselé) – máme v klubu klienta – chlapce, který rád používá zejména červenou, fialovou a růžovou barvu. Na jeho výtvorech najdeme především srdíčka, motýly či berušky.

Svůj volný čas mimo klub tráví děti venku na ulici a na dvorku, občas je potkávám i ve městě. Pokud jsou děti doma, volný čas tráví sledováním televize. Bližší informace k této oblasti života dětí nemám.

4.4 Idoly a vrstevníci

Dítě se učí svému genderu nápodobou chování osob ze svého prostředí – nejčastěji se jedná o rodiče, vrstevníky a mediální osobnosti, tzv. idoly. Dítě kopíruje chování určité osoby jen v případě, drží-li se tato osoba modelů chování odpovídajících danému genderu⁵⁹. Tyto podmínky splňují u vnoučat informatorky M. afroamerické zpěvačky Rihanna a Beyoncé: obě zpěvačky jsou krásné, štíhlé a vypadají velmi žensky. Mají na sobě vždy nádherné šaty a chodí oblékané podle posledního diktátu módy. Dále umí zpívat a perfektně tančit.

Chlapci z chrudimské Revoluční ulice si volí za své idoly afroamerické hiphopové zpěváky – jedná se zejména o gangsta rapera 50 Centa. Ve svých videoklipech disponuje 50 Cent množstvím polooblečených krásných žen, hromadou zlatých a diamantových řetězů kolem krku, různými kšiltovkami a mikinami s kapucí (což chlapci napodobují). Podmínky nápodoby 50 Cent pro chlapce splňuje: má moc, která je muži v západní společnosti připisována (50 Cent vlastní drahé šperky, ženy mu padají k nohám a jeho tělo

⁵⁹RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. s. 100. ISBN 80-246-0525-2.

je samý sval).

V každé kultuře na světě se dětské skupinky segregují na základě pohlaví – tzv. „homosexuální přátelství“ jsou velmi důležitá pro upevňování pohlavní identity. Objevují se v době nástupu dětí do mateřské školky (kde si děti utváří homogenní skupinky na hraní) a s věkem sílí. Protože vnoučata informátorky M. nenavštěvují mateřskou školku, vytváří si segregované skupinky na území svého bydliště – Ria a Sofia kamarádí převážně se stejně starými holčičkami (cca 6 let) v jejich ulici. Starší dívky si utváří „partičky“ a zavěšené do sebe se prochází po městě. Vojtíšek si občas chodí hrát s kamarádem od sousedů, většinou si ale hraje u rodičů v pokoji anebo ho sestra a sestřenice na chvíli přijmou mezi sebe. Večer, když se děti sejdou před domy na ulici, se děti rozdělí do skupinek podle pohlaví a podle věku a hrají si v rámci skupin. Jen zřídka si hrají chlapci s děvčaty.

Děti v Revoluční ulici se také segregují podle pohlaví do hracích skupinek. Zřetelněji je to vidět na chlapcích – ti si utváří větší skupinky co do počtu a jde jim především o skupinový aspekt jejich přátelství. Dívky si utváří skupinky o menším počtu a záleží jim na intimní, individuální povaze jejich přátelství. Častým jevem je zapojování nejmladších sourozenců do her a jiných volnočasových aktivit (děti se pohybují po městě, navštěvují klub Kopretina, ...) dané skupinky dětí – občas nastávají hádky o to, kdo ze starších sourozenců je na řadě s hlídáním mladšího sourozence.

Ve věku „homosexuálních přátelství“ (šestý až dvanáctý rok) je běžné, že se děti intenzivně vysmívají jedinci, který projevuje zájem o opačné pohlaví – klienti v Kopretině používají zejména výrazy spojené s manželstvím – např. „vy jste manželé“ či „je to tvůj manžel“.

5. ZÁVĚR

K výzkumu jsem od počátku přistupovala s očekáváním, že rozdíly v oblasti genderu mezi romskou a majoritní společností budou velké. Pro popis genderu u romské menšiny neexistují žádné publikace, vycházela jsem tedy z literatury věnované genderu v majoritní společnosti (viz. kapitola č. 2 „Gender“). Projevy genderu popsané v této literatuře jsem se poté snažila vypořádat na Slovensku v rodině informátorky M. a u klientů v Revoluční ulici v rámci klubu Kopretina. Domnívala jsem se, že hlavní příčinou těch významných a zřejmých rozdílů v genderu romských dětí, budou odlišnosti jejich kulturních tradic a rozdílné aspekty romského dětství – zejména krátké trvání dětství a socioekonomická situace rodiny dítěte (život v sociálně vyloučené lokalitě, rodinné poměry ze sociálního hlediska). Výsledkem výzkumu je skutečnost, že gender a jeho utváření u romských dětí se téměř neliší od dětí majoritních. Životní situace mých respondentů nehraje tak důležitou roli v utváření genderu, jak jsem se původně domnívala - je však důležitým aspektem v přejímání životního stylu rodičů. Závislost Romů na sociální podpoře způsobuje výskyt deviací a patologických jevů v romské komunitě: ženy a muži v chrudimské Revoluční ulici jsou nezaměstnaní a disponují tak s množstvím volného času – to jim dává prostor pro návštěvy chrudimských restaurací a non-stopů (zejména hotel Central), kde v automatech a alkoholu utrácí sociální dávky (což je jedna z příčin výskytu lichvářství v Revoluční). Děti za rodiči do restaurací často dochází. Protože neznají nic jiného a mnohdy nevědí, že existuje i jiná podoba rodinného života, kopírují chování svých rodičů v této oblasti. Nechci, aby můj popis života dětí z Revoluční ulice působil dojmem, že děti jsou nešťastné chudinky trpící životním stylem svých rodičů. Věřím, že v rámci možností mohou být a také jsou šťastné. Nelze ale očekávat, že se jejich život bude významně odlišovat od života rodičů.

Respondenti, jejichž rodina disponuje vyšším sociálním postavením, mají zajištěn snazší přístup k materiálním prostředkům ovlivňujících jejich gender (televize, hračky, oblečení). Všichni respondenti, bez ohledu na to, zda je jejich socioekonomický statut v rámci komunity nižší či vyšší, jsou ovlivňováni zejména charakterem rodinné výchovy a rodinným prostředím. Postavení žen v evropské i americké společnosti se v důsledku

emancipace změnilo a stále se ještě mění – ženy dnes zastávají takové pozice, které dříve zaujímal pouze muži. Mohou se rozhodnout, zda je pro ně důležitější rodina či kariéra a podle toho se také v životě zařídit. Mají množství koníčků a ekonomicky nejsou již odkázány na muže. Tradiční rozdělení rolí obou pohlaví se stírají a jsou vzájemně zástupné. Tento posun v postavení muže a ženy v romské společnosti však zatím není. Stále zde funguje rigidní rozdělení mužských a ženských rolí a některé rysy původního kulturního zázemí jsou pořád ještě patrné – věk prvorodiček je nízký a počet dětí v některých romských rodinách je vyšší než v majoritních. Žena se stará o domácnost a děti, muž obstarává rodině výdělek (jelikož jsou muži evidováni na úřadu práce, přivydělávají si načerno). Model chování, jež je dětem rodiči předáván, obsahuje jasné informace o jejich postavení, a budoucím zařazení v životě.

Volbou oblečení a nabízených hraček dávají rodiče svým potomkům najevo, jaké chování od nich očekávají – holčičky by měly být poslušné, nesamostatné a orientované na domov (prostřednictvím her jsou připravovány na roli matky); chlapci by naopak měli umět prosazovat svoji vůli, být samostatní a nezávislí. Z běžného života však víme, že ne každý jedinec odpovídá typické představě o daném genderu – holčičky se občas chovají způsobem připisovaným chlapcům a někteří chlapci mají zase vlastnosti v naší společnosti charakterizované jako ženské. Důležitou roli v utváření genderu hrají vrstevnické skupiny (party) tvořené výhradně příslušníky jednoho pohlaví, které podporují utváření genderové identity dítěte.

Jsem si vědoma toho, že můj výzkum by byl komplexnější, kdybych měla možnost pozorovat i děti z Revoluční ulice v jejich rodinném prostředí, a nejenom pouze v rámci jejich přítomnosti v klubu Kopretina. Výzkum romských dětí ve slovenské Detvě jsem realizovala jak v jejich rodinném prostředí, tak i mezi jejich vrstevníky. Chování dětí z Revoluční ulice v Chrudimi jsem studovala jedině v dětském kolektivu. Vzhledem k uzavřenosti zdejší romské komunity jsem nemohla sledovat chování rodičů k dětem v domácím prostředí. Zároveň se však domnívám, že projevy dětí při hrách a činnostech v klubu vypovídají i o jejich chování v rodině.

Ráda bych tento výzkum za určitý čas realizovala znovu – v těch samých lokalitách a u stejných respondentů. Navazující výzkum by měl jít mnohem více do hloubky problematiky (zejména, co se týče lokality Revoluční ulice v Chrudimi) za pomoci

projektivních metod při jeho realizaci. Projektivní metody výzkumu by obnášely různé hry a činnosti pro děti – aktivity typu pokládání otázek dětem, např. „Čím chceš být, až vyrosteš“, „Jaké práce doma vykonáváš?“, „Jaká byla tvoje nejoblíbenější hračka, když jsi byl/byla malý/malá?“, apod. Tyto otázky by děti zpracovávaly formou kreslení obrázků a jiných výtvarných technik, diskuzí či menším dramatickým výstupem.

Obávám se ale, že z důvodu již zmiňované uzavřenosti komunity v Revoluční ulici, nebude lehké získat si zde informátory. Zároveň moje současná pozice dobrovolnice v klubu Kopretina mi neumožňuje pobývat v rodině klienta. Potenciálním řešením by mohla být snad pomoc pracovníků klubu Kopretina s hledáním vhodného informátora z řad obyvatel Revoluční ulice, který by mi pomohl začlenit se do místní komunity. Získávání důvěry zdejších obyvatel bude však obtížným a dlouhodobým procesem.

SEZNAM LITERATURY

Biografie

BADINTER, Elisabeth. *XY. O mužské identitě*. 1. vyd. Praha, Litomyšl: Paseka, 2005. 266 s. ISBN 80-7185-727-0.

ČERNÁ, Milena. *Černobílý život*. Praha: Gallery, 2000. 176 s. ISBN 80-86010-37-6.

KARSTEN, Hartmut. *Ženy - muži*. 1. vyd. Praha: Portál, 2006. 183 s. ISBN 80-7367-145-X.

OAKLEY, Ann. *Pohlaví, gender a společnost*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 171 s. ISBN 80-7178-403-6.

RENZETTI, C. M., CURRAN, D. J. *Ženy, muži a společnost*. 1. vyd. Univerzita Karlova v Praze: Karolinum, 2005. 642 s. ISBN 80-246-0525-2.

Člověk v tísní, společnost při ČT, o. p. s. *Interkulturní vzdělávání I. : Příručka nejen pro středoškolské pedagogy*. Buryánek J.. Praha: [s. n.], 2002. 518 s. Dostupný z WWW: <varianty.cz>

Genderově citlivá výchova: Kde začít? : Příručka pro vyučující základních a středních škol, vydaná v rámci projektu Rovné příležitosti v pedagogické praxi. Babanová A., Miškolci J.. Praha: Žába na prameni, o. s., 2007. 151 s. ISBN 978-80-239-8798-0.

Obrazy dětství v dnešní české společnosti: Studie ze sociologie dětství. Nosál Igor. 1. vyd. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně: Barrister & Principal, 2004. 201 s. ISBN 80-86598-80-2.

Internetové zdroje

www.portal.cz

www.socioweb.cz

www.jedensvetnaskolach.cz

www.chrudimsky.denik.cz

www.mpsv.cz

www.varianty.cz

www.socialnipracovnik.cz

www.rozhlas.cz

www.chance.chrudim.cz

SEZNAM PŘÍLOH

Obrazové přílohy – Fotografická dokumentace

PŘÍLOHY

FOTOGRAFICKÁ DOKUMENTACE – Detva, Slovensko

Vnučky informátorky M. – Ria a Sofia s pejskem Kálo, Slovensko, archiv autorky 2008

Na dvoře před domem se skvěle tančí, Slovensko, archiv autorky 2007

Sofia před domem, Slovensko, archiv autorky 2007

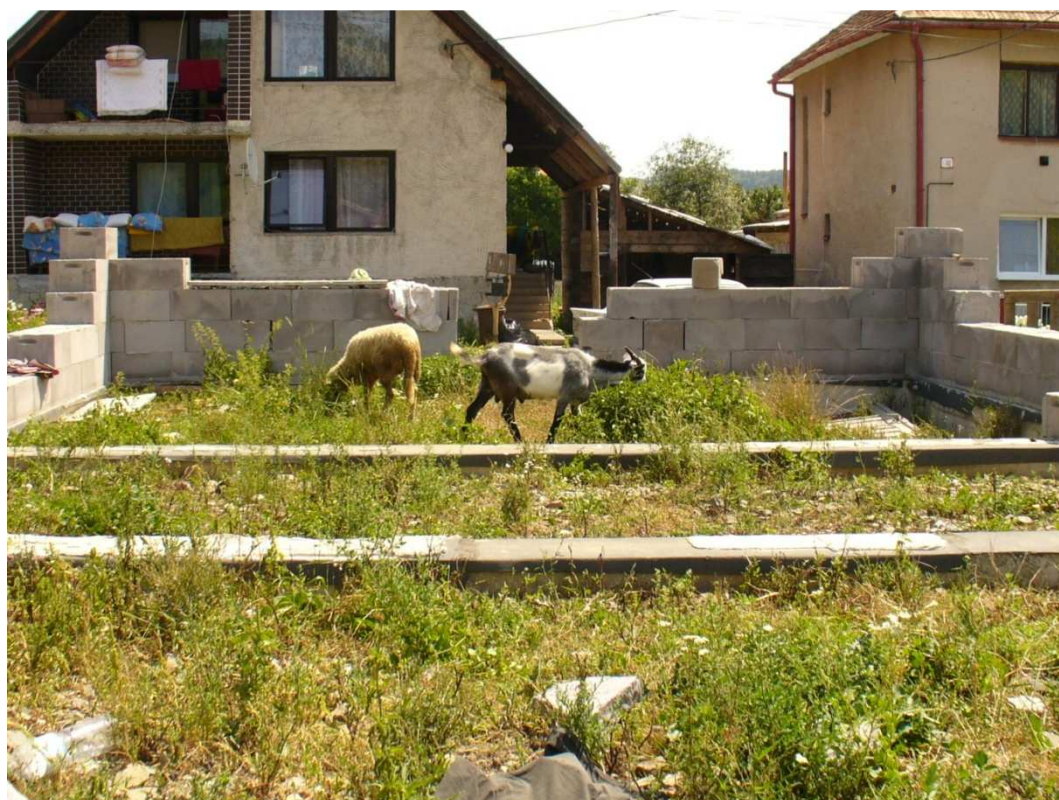
Ria a večerní mytí, Slovensko, archiv autorky, 2007

Autorka s dětskými respondenty, Slovensko, archiv autorky, 2007

Základy rodinného domu v Kamenné ulici ve Staré Detvě, archiv autorky 2007

„Sídliště“ v Nové Detvě, Slovensko, archiv autorky, 2007

„Sídliště“ v Nové Detvi 2, archiv autorky 2007

Děti ze „sídliště“, Slovensko, archiv autorky, 2007

Revoluční ulice, Chrudim, zdroj: www.rozhlas.cz

Logo klubu Kopretina, zdroj: www.chance.chrudim.cz

Karneval na klubu Kopretina, Revoluční ulice, Chrudim, zdroj: www.chance.chrudim.cz

